

کبیک

Kebikeç

insan bilimleri için kaynak araştırma dergisi

ISSN 1300-2864

Dosya:

**FELA-
KET**

45

كبيكچ

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 45 • 2018

ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli dergidir, *Türkologischer Anzeiger* Viyana ve ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında 400 adet basılmış ve numaralandırılmıştır.

Kebikeç

İnsan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sahibi
Mehtap Yüksel

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Ahmet Yüksel

Yayın Yönetmeni
Kudret Emiroğlu

Yayın Sekreteri
Neslihan Demirkol

Yayın ve Hakem Kurulu

Elif Ekin Akşit
(Ankara Üniversitesi)

Suavi Aydın
(Hacettepe Üniversitesi)

Neslihan Demirkol
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Onur Kınlı
(Ege Üniversitesi)

Mehmet Ölmez
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

Hamdi Özdiş
(Düzce Üniversitesi)

Danışma Kurulu

Jak den Exter, İlhan Tekeli, Uygur Kocabaşoğlu,

Metin Turan, Ömer Türkoğlu

Sami Önal (1938-2008),

A. Sami Güneş (1930-2012),

Etem Coşkun (1953-2017),

Selim İlkin (1939-2017)

Oktay Özel
(Bilkent Üniversitesi)

Ergi Deniz Özsoy
(Hacettepe Üniversitesi)

Andreas Schachner
(Ludwig-Maximilians-Universität München)

Horst Unbehauen
(Technische Hochschule
Nürnberg Georg Simon Ohm)

N. Işık Demirkol (TED Üniversitesi)

Süha Ünsal, M. Bülent Varlık,
Barış Karacasu,

Sayfa düzeni: Barış Karacasu
Kapak tasarımı: Ümit Uzmay

Kapak Fotoğrafı:
Alibeyköy barajı 2014
(Foto: Ümit Uzmay)

Kebikeç Dergisi İdarehanesi

Esat Cad. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçüksat / Ankara

Tel: (312) 425 93 76
Fax: (312) 42593 77

kudret@kebikec.org / dergikebikec@gmail.com

www.kebikec.org
www.sanatkitabevi.com.tr

İstanbul Temsilcisi
Ümit Uzmay
(216) 326 99 72
uzmay@kebikec.org

Gaziantep Temsilcisi
Muhsin Soyudoğan
(342) 317 18 76
soyudogan@gantep.edu.tr

Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut
(222) 335 05 80/4026
kyakut@anadolu.edu.tr

Altı ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

Fiyat
55.- TL (KDV dahil)

Abone koşulları
(2 sayı için)

Yurt içi: 110.- TL / Yurt dışı: 60.- \$, 50.- €
Garanti Bankası, A. Yüksel

TL IBAN: TR20 0006 2000 3240 0006 6848 54
€ IBAN: TR07 0006 2000 3240 0009 0905 91

Baskı
Sarıyıldız Ofset
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi
523. Sokak No: 31
OSTİM / Ankara
Tel: (312) 395 99 94-95 Faks: (312) 394 77 49

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Kudret EMİROĞLU
5

“Fermanü’s-Sultan boş beyne’el-Ekrah”: Osmanlı Kürdistanı’nda Seyyahlar ve Batılı Seyyahlar
Metin ATMACA
7-34

Güvenlik ve Ticaretin Belirleyici Etkisi Altında Dersim’de “Çerçilik” Deneyimleri
M. Ali SAĞLAM
35-57

Global Tarihten Global Entelektüel Tarihe: Gelişimi ve İmkânları Üzerine
Özlem ÇAYKENT
59-81

Dosya: Felaket

Sunuş
Eda ACARA ve E. Elif AKŞİT
85-88

Doğal Felaket/Yapay Zeka: Dünyanın Sonu, Yeni Cemiyetler ve Sanat
E. Elif AKŞİT
89-102

Torino Atı’nda Bir Felaketin Tasviri
Emre KOYUNCU
103-116

Zaman-Mekân Genişlemesi ve Felaketin Tarihçesi
Özlem SERT
117-144

Felaketin Belleği: ‘66 Varto Depremi ve Etrafında Oluşan Kolektif Hafıza
Ayhan TEK
145-170

Felaketin Ardından: Kadınların Mekanı ve Toplumsal İlişkileri Üzerine
Hande CEYLAN
171-204

- Şerefhani Bitlisi. *Şerefname*. çev. M. Emin Bozarslan. İstanbul: Deng Yayınları, 2009.
- Termen, I. R. 1906'da Van Bölgesindeki Hakkâri Dağlarına Düzenlenen Bir Gezi İle İlgili Rapor. çev. Edip İhsan Polat. Tiflis, 1910.
- The Biblical Geography of Central Asia*, c. 2 (1837), 316.
- Unan, Fahri. "Bir XVI. Yüzyıl Yazarının Zihniyet Dünyasında Milletlerin İmajları". *Türk Modernleşirme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 14 Mayıs 2005; Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Saygı, Ankara, 2006: 292-312.
- Ussher, John. *A Journey from London to Persepolis: Including Wanderings in Daghestan, Georgia, Armenia, Kurdistan, Mesopotamia, and Persia*, c. 2. London: Hurst and Blackett, 1865.
- Vanlı, İsmet Şerif. *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan*. çev. M. Demirci. İstanbul: Avesta, 1997.
- von Klaproth, Julius. *Asia Polyglotta*, Paris, 1823
- Marco Polo. *The Travels of Marco Polo*. çev. Teresa Waugh. London: Sidgwick St Jackson, 1986.
- Wigram, W. A. *The Cradle of Mankind: Life in Eastern Kurdistan*. London: A&B Black, 1922.
- Winter, Stefan. "Die Kurden Syriens im Spiegel osmanischer Archivquellen (18. Jh.)". *Archivum Ottomanicum*, 27 (2010): 211-239.
- Wright and Breath. "Visit of Messrs. Wright and Breath to Bader Khan Bey". *The Missionary Herald* 42 (November 1846): 378-83.

Öz: Osmanlı İmparatorluğunda şakiler merkezden uzak ve devlet otoritesinin sınırlı olduğu bölgelerde yoğunlaşmıştır. Osmanlı Kürdistan'ı gibi coğrafyanın dağınık ve toplumsal düzenin aşiret temelli olduğu yerlerde eşkıyalık devlet ve toplum tarafından düzenin bir parçası olarak kabul görmüştür. İmparatorluğun içindekiler kadar dışından gelen Batılı seyyahlar da bu durumu bölgenin düzeni olarak kabul etmiş ve farklı yöntemlerle bununla baş etmeye çalışmışlardır. Kimisi bunu korkunç bir durum, kimisi ustaca icra edilen bir meslek, kimisi bölgenin kanunu ve raconu, kimisi Kürdistan'da yaşayanların kişiliğinin bir parçası, kimisi ise yegane geçim kaynağı olarak görmüştür. Eşkıyalarla yolları kesişsin veya kesişmesin Batılı seyyahlar bir şekilde onların hikâyelerini, biraz da mizah ve heyecan katarak, seyahatnamelerinde aktarmış ve imparatorluğun izole olmuş bölgelerindeki bu toplulukların sesini duyulur hale getirmişlerdir.

Anahtar sözcükler: Osmanlı Kürdistanı, eşkıyalık, Batılı seyyahlar, madun, Kürtler

"Fermanü's-Sultan boş beyne'l-Ekrad":

Bandits, Robbers and Western Travelers in the East Ottoman Kurdistan

Abstract: Bandits in the Ottoman Empire were mostly located in regions far away from the capital where the state authority was limited. In regions like Ottoman Kurdistan where the geography is dominated by mountains and the society is based on tribal system, the banditry was accepted by the state and society as a part of the daily life. Like the inhabitants of the empire, the outsiders, especially the Western travelers, recognized the banditry as part of the daily life in this region and tried to deal with this in different ways. Some perceived this as a dreadful situation, some as a skillfully performed métier, some as a rule and procedure of the region, some as a part of the character of people in Kurdistan, whereas some others as the only means of livelihood. Crossing their path or not, Western travelers have narrated stories of bandits with some wit and sensation in their travelogues and made the voice of these groups, who inhabited in the isolated corners of the empire, heard.

Keywords: Ottoman Kurdistan, banditry, Western travelers, subaltern, Kurds

Güvenlik ve Ticaretin Belirleyici Etkisi Altında Dersim'de "Çerçilik" Deneyimleri

M. Ali SAĞLAM*

I. Giriş

Bir iktisadi aktör olarak çerçiler, kapitalizm öncesi iktisadi sistemlerin parçasıdır. Ancak aynı zamanda kapitalizmin tarihsel gelişiminin farklılaşan formlarının da parçası haline gelmişlerdir. Bu bağlamda bir taraftan etimolojik olarak ifade edildiği üzere basit ürünler satan iktisadi aktörler iken, diğer taraftan ise kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte ilkel sermaye birikiminde rol oynayan gezginci tüccarın geçici formları olarak karşımıza çıkarlar. Bunun da ötesinde kimi zaman kapitalizmin mekânsal gelişimdeki eşitsizliklerle ilişkili olarak çerçilerin ulusal pazarlara eklenme sürecinde önemli işlevleri yerine getirdiğini görürüz. Bu çalışmada ticari ilişkiler içinde konumlanan çerçiliğin dönüşümü, devletin güvenlik öncelikli mekân üretim stratejileri bağlamında Dersim mekânında ele alınacaktır. Bu hareket noktasında bir iktisadi aktör olarak çerçilik, dar anlamıyla ekonomik ilişkileri temsil etmenin ötesinde siyasi ve kültürel işlevleri de içinde barındırmaktadır. Çerçiliği iktisadi işlevinin ötesine taşıyan esas unsur ise ulus devletin güvenlik politikalarıdır. Bu ilişkinin odağında ise etnokültürel farklılıklar ve mekânsal kontrol istenci durmaktadır. Dolayısıyla Dersim'de kırın sosyal yapısının bir parçası olan çerçiler, devlet ve köylülerle ilişkilerinde çeşitli iktisadi faaliyetleri sürdürdüğü gibi güvenlik/siyasal süreçlere ait bir aktör haline de gelebilmektedir.

Öncelikle ticarete ek olarak güvenlik politikalarına eklenen çerçilerin Dersim mekânında içinden geçtiği tarihsel ve toplumsal süreçler çeşitli dönem-

* Artvin Çoruh Üniversitesi, Hopa İİBF, İktisat Bölümü / alisaglam62@gmail.com

ler halinde ele alınacaktır. Erken cumhuriyetten 1970'li yıllara kadarki dönemde çerçilerin yereldeki devlet ve köylülerle ilişkilerinde etnokültürel süreçlere bağlı anlam ve ilişkilerin ağırlık kazandığını görüyoruz. Oysa çerçiliğin 1970-1990'lı yılların başına kadar devam eden seyrinde sınıf temelli bir siyasallaşma ağırlık kazanmaktadır. 1990'lı yıllardan günümüze kadar gelindiğinde dünyada ve Türkiye'de yaşanan eğilimlerle paralel olarak sınıf temelli örgütlenme ve siyasallaşmanın giderek zayıfladığını ve etnik temelli ve güvenlik eksenli siyasal mekânsal örgütlenmenin daha belirleyici olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda çerçiliğe güvenlik merkezli bakış açısının oluşturduğu algı derinleşerek erbablarının daha da dışlanmasına sebep olmuştur.

Çalışmada derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmış, farklı kuşaklardan ve Dersim'in farklı mekânlarından köylüler ve çerçilerden oluşan 11 kişiyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu kişiler belirlenirken yaş grupları, yerli ve yabancı çerçiler olmak üzere bir sınıflandırma göz önünde bulundurulmuştur. Görüşmeciler içinde 2 kişi 70 yaşının üzerinde, 6 kişi 30 ile 70 yaşı arasında, 3 kişi ise 20 ile 30 yaş aralığındadır. Keza görüşmecilerden 7 tanesi erkek, 3 tanesi ise kadın iken 8 görüşmeci köylülerden, 3 görüşmeci ise çerçilerden oluşmaktadır. Çerçilerden ikisi Dersimli diğeri ise Maraşlıdır. Çalışma için yapılan görüşmeler 2014 yılı haziran ve temmuz ayı içindeki farklı tarihlerde yüzyüze görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Saha araştırmasından elde edilen veriler çerçiler, devlet ve köylüler arasındaki çok yönlü ilişki ve gerilimlerde etkili olan iktisadi boyutun ve güvenlik politikalarının çözümlemesi çerçevesinde tartışılacaktır. Çeşitli zamanlarda köye/köylere gelen çerçilere yönelik algı ve söylemlerin nasıl değiştiği, bu değişimi etkileyen dinamiklerin neler olduğu, devletin güvenlik politikalarının bu algı ve söylemlerin oluşmasındaki payı görüşme yapılan köylülere yöneltilen soruların eksenini oluşturmaktadır.

II. Kuramsal ve Tarihsel Boyutuyla Gezgin Tüccarlar

Tarihsel olarak bir iktisadi aktör olan çerçi,¹ farklı yereller arasındaki mekânsal hareketliliğin önemli aktörlerinden biridir. Çeşitli tarihsel süreçlerde çeşitli mekânlar arasındaki hareket ve ilişkilerin önemli bir parçası olan çerçiler hem siyasi hem de iktisadi faaliyetlerin bir taşıyıcısı haline gelmiştir. Weber'e

¹ Yunanca'da tacir için emporos sözcüğü kullanılmış olup memleketi baştanbaşa dolaşan gezginci tüccar demektir. Hendrickon, R. "Çerçilerden Görkemli Emporyumlara", Cogito, Dünya Büyük Bir Mağaza, Sayı 5, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 1995. Buna karşılık İngilizcede peddler olan sözcük ise ped kökeninden gelmekte olup "sokak sokak çağırarak satılacak eşyaların konulduğu bir torba" demektir (Hendrickon, "Çerçilerden Görkemli Emporyumlara", 10). Kelimenin kökenini doğu dillerinde arayan Andreas Tietz'e göre ise Moğolca "car" yani haber kökünden geldiğini "çi" ekiyle de haberci anlamında kullandığını vurgular (Tietze, Andreas, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati, C.1, İstanbul, Simurg 2002, 428). Eyüboğlu ise "çerçi moğ. Car (ses, bildiri, haber)'dan çar/çı/çerçi gerçek anlamı buyruk ulaştırıcı, bir yerden bir yere haber götüren haberci, anlam değişmesiyle köy köy dolaşıp öteberi satan, gezici satıcıdır." (İsmet Zeki Eyüboğlu, Türk Dilinin Etimolojisi Sözlüğü, 3. Baskı, Sosyal Yayınları, 1995, 140).

göre geçici bir form olan gezginci tüccarlık, üreticinin mallarına el koyan aracılık işlevleri içinde yer alan dördüncü durumda tasvir edilir. Buna göre Weber'in altı durum olarak tarif ettiği aracılık işlevlerinin dördüncü durumunda yer alan grup kâr amacı güden ve kendi hesabına ticaret ile uğraşan uzman bir meslek grubudur.

"Bu tür kişiler belirli bir karla yeniden satabilme beklentisiyle mal satın alırlar ya da belli bir tarihten önce hükümlülüklerini karşılayabilme beklentisiyle karlı bir rakama gelecekte teslim için satış yaparlar. Bu, pazarda tamamıyla serbest biçimde ya da özel düzenlemeye tabi olarak alım satımı yapılabilir."² Söz konusu bu altı duruma karşın ayrıca tip ayrımına giden Weber dördüncü tipi ise kendi hesabına çalışan kâr amaçlı bir teşebbüs olarak tarifler. Keza Weber dördüncü tipi ise kendi içinde iki duruma ayırır. A ve B durumları olarak sınıflandırılan tipolojilerin B durumunu gerçekleştiren teşebbüsçülerin küçük tüccarlar olduğunu ve bunların ya seyyar satıcı yâda mallarıyla seyahat eden yani mallarını satış yerine taşıyan aktörler olduğunu altını çizer.³

Weber'in deyimi ile geçici forma sahip mesleğin artı değere el konulmasında nasıl bir işlev gördüğü, ilkel sermaye birikimi ve dolayısıyla kapitalizmin gelişmesindeki rolü üzerinde durulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Orta Çağ Avrupası'nın üretim tarzı olan feodalizmle ilkel sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmak, ticari sermaye birikiminin farklı mekânlarındaki deneyimlerine perspektif oluşturmaları açısından önem arz eder. Dolayısıyla feodalizmin çözülmesiyle kapitalizmin ortaya çıkması arasındaki ilişkililik üzerinde etkili olan içsel ve dışsal faktörlere kısaca değinmek yerinde olur.

Feodalizmin çözülmesinde etkili olan içsel faktörlerin başında artık emeğe el koyma süreçlerindeki ardı arkası kesilmeyen egemen sınıfın/aristokrasinin lüks yaşama ve gelir talepleri başat rol oynamaktadır. Dışsal faktörlerin başında ise yine egemen sınıfın taleplerini karşılayarak artık emeğe el koyan tüccarlar ve dolayısıyla pazar ekonomisinin karşılıklı ilişkilenmesi gelmiştir. Bu ilişkilenmenin kendisi Dobb'da da karşılık bulduğu üzere, "pazarın dış etkisi ile sistemin iç çelişkileri arasındaki karmaşık bir etkileşimin sonucudur". Fakat hemen belirtmek gerekir ki bu ilişkide "sistemin iç ilişkilerinin belirleyici etkisi" olmuştur.⁴ Nitekim Dobb, kapitalizmin ortaya çıkışını bir üretim tarzı olarak feodalizmin üretim yetersizliği ile egemen sınıfın artan gelir talebinin karşılanamaması arasındaki ilişkiden hareketle tarifler. Bu bağlamda egemen sınıfın bitmek bilmeyen gelir talebi serfler üzerinde artık emek süresinin uzaması olarak karşılık bulmuştur. Artık emek sömürüsü, üreticilerin kendi işlerine ayırdığı zamanı azaltmakla kalmadı, aynı zamanda onların üretim gücünü aşan süreci de ortaya çıkardı. Emek sömürüsünün yanı sıra toprağın verimliliğinin düşmesi, yeni angaryaların ortaya çıkması, alt-feodalleşme eğilimlerini de ortaya çıkarmış ve bunlar içsel

² Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Laif Boyacı, C.1, (İstanbul: Yarı 2012), 274-275.

³ A.g.e., 275.

⁴ Maurice Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev. F. Akar, (İstanbul: Belge Yayınları, 1992), 39.

faktörler olarak çözülmeyi hızlandırmıştır. İktisadi yaşamdaki önü alınamaz eğilimler üretken sınıf üzerindeki sömürü ilişkilerini derinleştirmiştir. Bu bağlamda sömürü ilişkilerinin sürekliliği ve katlanılamaz halin sonuçlarından biri kırsaldan kaçıştır. Kaçışın bir sonucu olarak kırsal nüfus azalmaya başlamıştır. Bu haliyle nüfus azalması feodalizmin çözümlenmesinin içsel faktörlerden biri olmuştur.⁵ Kırsalda meydana gelen bu gelişmeler kuşkusuz ki tek başına sermaye birikim sürecinin ilkel aşamasını açıklamaktan yoksundur. Bu nedenle Dobb, birikimin dışsal etkisine yani bir taraftan feodalizmin çözümlenmesine neden olan diğer taraftan ise ticari kapitalizmin ortaya çıkmasına sebep olacak ticarete dikkat çekmektedir.

Dobb, Marx'tan hareketle ilkel sermaye birikiminde ticaretin etkisini kırsalda aristokrasinin tüketim alışkanlıklarından hareketle açıklar ve üretken sınıfın artığına giderek daha fazla el koyulmasının temel nedeni olan bu yeni alışkanlıklar bütününe karşılamak üzere tüccar sermayesinin devreye girdiğinin altını çizer. Dobb'un etraflıca ele aldığı bu ilişkinin kendisi, ilkel sermaye birikiminin oluşmasında önlenemez bir rol oynamıştır.⁶ Tekel gücüne sahip olan tüccar sınıfının üretici ve tüketiciyle olan mübadele ilişkilerini lehine çeviren yönüyle dış ticaretteki avantajları –ki bunlar çoğunlukla yağmadır– birleştirerek ilkel birikiminin kilometre taşlarını döşemiştir.⁷ Ticaret sermayesine bu değerli fırsatı veren tam da pazarın gelişmemesi; üreticilerin, ürünlerinin mübadelesini yöresel düzeyden daha öteye yayamamalarıdır. Böylece ticari sermayenin ilk artığı el koyma aşaması ortaya çıkmıştır. Fakat ilkel sermaye birikiminin kaynağı bununla sınırlı değildir. Diğer taraftan kentteki zanaatkârların el koyması da ticaret sermayesinin bir başka artığı el koyma yeri olmuştur. Ticaret sermayesi, yerel bol-luklarla yerel kıtlıkların birlikte bulunması sayesinde gelişti. Dahası, ilkel iletişim koşulları altında, her birbirinden ayrı dar yerel pazarların varlığı, alımların hacmindeki veya satışa sunulan miktarlardaki her küçük değişimin pazar fiyatı üzerinde çok daha büyük bir etki yapma eğilimi demektir; bu yüzden bu pazarlar arasındaki ticareti yürütenlerin kendi yararlarına düzenlemeler koydurma eğilimi büyüktür.⁸ Bu karşılıklı ilişkilene üzerine kurulu olan iktisadi yapı içinde ticari sermayenin aktörleri ise ilk aşamada gezginci tüccarlar/seyyar satıcılar gibi temsilcilerdir. Fakat buradaki gezginci tüccarlar Dobb'unda belirttiği üzere ticari sermaye birikiminin esas aktörleri değildir.⁹ Daha çok yukarıda Weber'den de atıfla geçici formlardır. Bu nedenle sermaye birikiminin kaynağını küçük üretim tarzının dışında aramak gerekir. Bu bağlamda toptan ticaret ile uğraşan tüccarlar iyi bir örnektir. Bu iki artık değere el koyma yöntemi sonucunda tüccar sermayesinin ilk nüveleri oluşmuştur.¹⁰

⁵ Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, 35-46.

⁶ Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, 78-81.

⁷ A.g.e., 81.

⁸ A.g.e., 81.

⁹ A.g.e., 78-79.

¹⁰ A.g.e., 80.

Pirenne, bu tipolojinin karakteristik bir örneği olan Aziz Godric adlı bir tüccarı ele alır. Godric'in hikâyesinin detayını Pirenne şu cümlelerle ifade eder:

Fichale'li aziz Godric'in kariyerine 11. yüzyıl sonlarında İngiltere'nin Lincolnshire bölgesinde fakir bir çiftçi olarak başladı. Ne var ki, yaşadığı kuzey denizi kıyısındaki sahil bölgesi kıyı enkazlarını toplamak açısından bereketli çıktı. Godric, Vikingler ve Felemenk enkazlarından bulabildiği bütün kalıntıları ve kıyıya ne vurursa toplamaya başladı. Godric'in şansı yaver gitti ve yavaş yavaş mallarını daha geniş stoklar halinde satan, gezgin bir esnaf haline geldi.¹¹

Kuşkusuz ki tamamen "kişisel yetenekleri" ve "şansının yaver" gitmesi sonucunda ticari hayat içinde başarılı olan bu yeni sınıf nüvelerinin kişisel başarı hikâyelerinin ötesinde yapısal dönüşüm etkilidir. Pirenne'nin bu yaklaşımının eksik olan kısmı, kişisel yetenek ve şansa yüklenen aşırı anlamdır. Oysaki yukarıda da vurgulandığı üzere esas olarak artık değere el koyma yöntemleri başta olmak üzere, mekânlar arası üretim ve tüketim farklarından ötürü üretici ve tüketiciyle kurulan mübadele avantajları, dış ticaretin tekel avantajları ve yağma ticari burjuvazinin temsilcilerine alan açmıştır. Böylece tacir olmanın ilk adımlarını atan bu kişiler zaman içinde kurulan başarılı ilişkilerle bazen bölgeler arası ticaret ağlarında etkin rol oynayabilen aktörlere dönüştüler.¹²

Ticari kapitalizmin erken evresine dair bu deneyimlerin, eşitsiz gelişmenin de etkisiyle farklı mekânlarda özgünlüklerini içinde barındırmakla birlikte esas olarak ilk aşamada benzer pratikleri de ürettikleri gözlenmektedir. Nitekim mekânsal olarak kara Avrupa'sı dışında yaşanan Amerika'daki çerçilik deneyimi kapitalizme eklemlenme açısından bir başka önemli örnektir. Hendrickson, çerçilerin Amerika'daki tarihine dair ilk belgelerden birinde Richard Graves adlı bir gezici satıcıdan bahsedildiğinin altını çizer.¹³ Hendrickson göre, Graves gibi gezginci tüccarlar Amerika'daki perakende satıcılığının ilk basit örnekleridir. Başlangıçta sokak satıcısı olan bu aktörler ilkel sermaye birikiminin Amerika'daki türüdür.¹⁴ Bu ilk gezginci tüccarların sırtlarında küfeleriyle özellikle kentlerden uzak iç bölgelerdeki Amerika'nın ticari ağlarının kurulmasında önemli bir yeri olduğunu vurgular. Ortalama 1.500 millik geziler şeklinde tanımlanan ticari mekânlarında çerçiler sadece klasik anlamda bilinen iğne, iplik gibi çerçiliğe ait ufak ürünleri satmazlardı. Aksine her dönem tüketicinin ihtiyaçları doğrultusunda

¹¹ Henry Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (çev. Uğur Kocabaşoğlu), 6. Baskı, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2013), 58-59.

¹² Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 58-60.

¹³ Hendrickson, R. "Çerçilerden Görkemli Emporyumlara", *Cogito, Dünya Büyük Bir Mağaza*, Sayı 5, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 1995), 10.

¹⁴ Hendrickson, "Çerçilerden Görkemli Emporyumlara", 10. İç savaş öncesine kadar çerçi izlerine rastlandığını ve en ulaşılmaz yerlere Kızılderililerin yapmış olduğu keçi yolları sayesinde ulaşan çerçilerin Amerikan toplumundaki imajlarının oldukça olumsuz olduğunun altını çizen Hendrickson, esas olarak folklorik anlatının ürünü olarak inşa edilen çerçilik kimliğinin özellikleri arasında uyanıklık, hilebazlık gibi sıfatların öne çıktığı belirtir. Hendrickson, "Çerçilerden Görkemli Emporyumlara", 12.

da şekillenen bir heybeleri vardır. Örneğin 19. yüzyıl Amerikan çerçilerinin sattıkları ürünler cam pencere, piyano, org, sobaya kadar uzanan bir çeşitlilik sergiliyordu. Hendrickson, çerçilerin yaşam öykülerin bir başka yönünü ise bugünün Amerika'sının ticaret hayatında önemli yere gelmiş pek çok kişiden örnek vererek açıklar ve çerçiliğin primitif halde kalmadığını belirtir. Örneğin, 1812 savaşında Amerika'nın savaş finansmanına önemli oranda destek veren Philadelphia bankerisi Stephen Girard, Kanada'nın dev Hudson Bay Company'sinin başkanlığına kadar yükselen kürk taciri Donald Alexander Smith, John D. Rockefeller'in babası Dr. William A. Rockefeller sadece bunlardan birkaçıdır. Yine demiryolu kodamanlarından Colinis B. Huntington da çerçilik kökenli olduğu bilinen iş adamlarındandır.¹⁵ Bütün bu kişiler esas olarak çerçilikten başlayarak ticari hayatın basamaklarını birer ikişer geçerek iş yaşamlarının zirvesine ulaşmışlardır. Bu çerçiler içinde güvenlik işini yapan ünlüler de yok değildir. Bunlar içerisinden en bilineni "Cooper'in *The Spy*'ındaki kahramanın prototipi gezgin satıcı Enoch Crosby"di ve "General Washington için çalışan gizli ajandı."¹⁶

Gezginci tüccarların ilkel sermaye birikimleri ve sermayeye yeni bir düşün etrafından bakmaları bu çalışmanın konusu olan Dersim'deki çerçilerin çerçilik pratiklerinin önemli bir özelliğine arka plan oluşturmaktadır. Bu özellik, genellikle toplumun en dışlanmış kesiminden gelip ticaret hayatına tesadüfen eklenilen ve geç kapitalistleşen bir ülke olarak Türkiye'deki kapitalizmin mekânsal gelişiminin en son temas ettiği kırsal mekânlardaki ticari aktörleri olmalarıdır. Bu haliyle gezginci tüccarları çağrıştırmaktadırlar. Amerikalı gezginci tüccarlar ile Dersim çerçileri arasındaki benzerlik ise hem kapitalizme eklenme bağlamındaki benzerliği hem de güvenlik politikalarındaki yeri bakımından çağrışımlar içermektedir. Bu bağlamda bunlardan ikincisi, yani Amerika'daki çerçi pratikleriyle Dersim'dekilerin benzeşen yönleri Dersim'e arka plan oluştururken, Dersim çerçi pratiklerinin Amerik'dan ayrılan yönleri güvenlik politikalarının gölgesindeki itibarsızlaşma, ticari başarısızlık gibi görünümelerdir. Çalışmanın bundan sonraki aşamasında bu durumun nasıl oluştuğu tarihsel bağlamda ele alınacaktır.

III. Dersim'de ulus devletin çerçilikteki yansımaları: ticari aktiviteye güvenliği eklemek

Dersim; tarihsel, politik, sosyal ve coğrafi özellikleriyle Türkiye'de kapitalizmin mekâna içkin üretimine en geç temas eden bölgelerindendir. Dersim'in kültürel ve sosyal yapısının egemen kültür ile olan uyumsuzluğuna paralellığının yanı sıra devletin merkezileşme çabasının her seferinde bu etno-dinsel alana sosyal mühendislik mantığıyla yaklaşp onu homojenleştirme stratejileri çerçevesinde ötekileştirilmesi de bu durumun ortaya çıkmasıyla yakından ilişkilidir. Bu ötekileştirme, devletin, güvenlik politikalarını sürekli olarak merkeze alıp çeperin merkeze uyumlu hale getirilmesinde uyguladığı sürekli politik araçtır. Sosyal

mühendislik bağlamında nüfusu kontrol altına alma, denetleme, gözetleme şeklinde tezahür eden bu stratejiler Cumhuriyet dönemi politikalarıyla sınırlı değildir.¹⁷ Modern döneme içkin bu kontrol etme, denetim altına alıp düzenleme ve herkesi yeni yurttaşın makul sınırları içinde kurgulamayı hedef edinen modernist perspektif merkezin çizdiği alanın dışında kalanlara her seferinde kendi meşrulaştırıcı söylemini yeniden üreterek dayatıyordu. Fakat bu durum sadece söylemle sınırlı değildi. Esas olarak düzenlenen raporlar, kanunlar ve ötesinde mekân üretimindeki güvenlikçi politikaların öncelendiği bir bütünsellik vardı. Bu bağlamda özellikle 1935 Tunceli Kanunu ile çerçevesi belirlenmiş Dersim ile Cumhuriyet arasındaki ilişkinin kendisi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e evrilen düşünsel sürekliliklerin tepe noktasıdır. Bu kanunla iki şey başarılmaya çalışılıyordu. Bir taraftan toplumsal müdahaleyle mekânın ulusal mekâna eklememesi hedefleniyordu. Diğer taraftan da kentten yeniden inşa edilerek mekânsal kontrolün sağlanıp "çıbanın" temizlenmesi olarak karşılık bulan şiddet politikalarıyla yeni bir Tunceli üretmek amaçlanıyordu. Devlet, bir taraftan şiddet mekanizmasını sert bir şekilde devreye sokarken diğer taraftan da bu politikayı besleyecek ekonomik uygulamaları devreye koymaktan geri durmamıştır. Ekonomik yaşamı güvenlik politikalarına endeksleyen bu adımların Dersim'deki yansımaları alt yapı yatırımları başta olmak üzere pek çok alanda inşa edilmiştir. Askerî merkezler, yol, haberleşme sistemlerini içeren bu yatırımlar esas olarak Dersim'i Tunceli'ye dönüştürmenin öncüleridir. Kamu harcamalarının yüzdelere bakıldığında müdahale öncesi ve esnasında güvenlik harcamaları başta olmak üzere haberleşme ve bayındırlık hizmetleri Türkiye ortalamasının üstünde seyretmiştir. 1940'lı yılların ilk yarısına kadar devam eden bu ekonomik politik hat ikinci yarıda ise eğitim öncelikli bir içeriğe bürünmüştür.¹⁸ Bütün bu mekân üretim çabalarının her-seferinde güvenlik politikalarını merkeze alan yapısı kent tarafından bazen savunma/geri çekilme bazen ise uzun soluklu olmayan zorunlu dirençlerle karşılık bulmuştur. Fakat bütün bu savunma/geri çekilme ve dirençler devletin şiddet tekelinden dolayı cılız kalmış ve 37/38 tertesiyle adeta ilin bazı bölgelerinin haritadan silinerek yeniden mekân üretimi sağlanmıştır. Bu bağlamda kent merkezi başta olmak üzere güvenlik kurumları ve merkezî idarelerin yereldeki temsilieri merkeze alınarak güvenlik kaynaklı yeni mekânlar üretilmesi bunun en somut dışı vurumdur.

Mekân üretiminin bu yeni aşaması sadece mimari mekânların yapımıyla sınırlı kalmamıştır. Bunun ötesinde gündelik hayatta da kendini devam ettirmiştir. Dersim'de mekân üretim çabası kendi içinde sıradan insana, onun yaptığı işe kadar inen bir iktidar pratikleri bütünü olarak süreklilik gösterir. Öyle ki bu mekân üretim pratiği, bir taraftan kimi çerçilerin güvenlik aygıtları tarafından faydalanmasını içerirken diğer taraftan ise kimi çerçilerin bu politikalara direnç gösterdiği toplumsal mekân üretiminin oluşumuna da kapı aralamıştır. Dolay-

¹⁵ Hendrickon, "Çerçilerden Görkemli Emporyumlara", 12-13.

¹⁶ Hendrickon, "Çerçilerden Görkemli Emporyumlara", 13.

¹⁷ Bkz.: Cihangir Gündoğdu ve Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzale-i Vahşet, Tashih-i İtikad ve Tasfiye'yi Ezhan 1880-1913*, (İstanbul, Kitap Yayınevi, 2013).

¹⁸ Sait Aşgın, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, (Ankara: AKDTYK Araştırma Merkezi, 2000), 244-248.

sıyla bir aktör olarak çerçi ve onunun güvenlik politikalarındaki sakıncalı halinin dönüştürülmesi meselesini de içine alan yapısal dönüşümün genel mantığına bakmak yerinde olur. Nitekim bu dönüşümün genel mantığının Dersim ile sınırlı olmayan bir çerçevede nasıl ele alındığı Abidin Özmen tarafından şu cümlelerle ifade edilmektedir:

Geniş bir bölgenin ortasında kurulacak Türklük merkezindeki iktisadi hâkimiyet, Kürtçe ile ilgisini katıyen kesmiş zümre eline geçirilmeli, diğer taraftan da mevcut tüccarlara kendisiyle münasebette bulunan her dağlı Kürdü Türkçe konuşturmak ve hükümete ısındırmak yolunda nasıl çalışacakları münasip kimseler, halkevleri vasıtasıyla pek açık anlatılmalıdır. Buna mukabil köy köy gezerek her nevi eşya satan ve köylünün yumurtasını, yağını pek az bir değerle, eşya ile değiştiren ve mütemadiyen Kürtçe konuşan ve aaleb-i ihtimal (büyük olasılıkla) köylüyü kasabalara yanaşmaktan uzaklaştıracak haberler yayması kabil olan ayak satıcılarının ortadan kaldırılması lazım gelir.¹⁹

Raporda ulus devletin mekân üzerindeki kontrol politikalarının genel çerçevesi çizilirken özellikle "ayak satıcılarına" dair ifadeleri dikkate değerdir. Bu raporun esas hedeflediği ulus ekonomisine eklemelenmenin çerçevesini çizmek, oysa çeperde özellikle de çeperin kırsalında iktisadi ilişkiler içinde yer alan çerçilere dair tutumu iktisadi olmaktan çok güvenlik politikalarının hassasiyetini vurgulayan bir muhtevaya sahiptir. Nitekim Naşit Uluğ bu durumun yaygınlığı ve devletin güvenlik politikalarındaki yerini şu cümlelerle dile getirmektedir: "Dersime tüccar giremezdi, beş altı merkezdeki çarşılar gayet fakirdi. Malı çıkarmak için yol üzerindeki aşiretlere haraç vermek adet olmuştu. Dersim'in ticareti bir kelime ile çerçi ticareti idi."²⁰ Uluğ'un çerçilik mesleğine dair bu tespiti etno-dinselliği ile ayrıksı bir mekân olan Dersim'in ekonomi politiği inşa edilirken güvenliği ne derece önemli olduğunun bir göstergesidir. Bu önem güvenlik ile ekonomik alanın içiçe geçişidir. Daha genel olarak ifade edilecek olunur ise; Dersim ile "medeniyet" arasındaki gerilimleri dile getiren bu etno-dinsel dışlama stratejisi ulusal ekonomiye katmanın bir başka şekilde dile getirilmesidir.

Dersim, literatüre/raporlara güvenlik ölçekli politikaların mekânı olarak geçmiştir. Öyle ki bölgenin aşiret yapısının yanı sıra "talan", "vergi vermeme", "kanuna uymama" gibi erken Cumhuriyet dönemine içkin söylemin sürekliliği gündelik hayatın bütün alanlarına dair bir içerik bütünlüğü oluşturmuştur. Bu bağlamda çerçilerin özellikle iç Dersim ile olan ticari ağları dönemin yönetimini rahatsız etmiş benziyor. Nitekim Dersim'e Tunceli müdahalesini yapmakla görevlendirilen General Alpdoğan, umumi müfettişler tarafından 8.12.1936 günü yapılan toplantıda meslek ve meslek erbabına dair düşüncesini ve onlara dair planlama ve uygulamasını şu cümlelerle ifade etmektedir:

Seyyar satıcıların bu muntıkada oynadıkları rol çok mühimdir. Bunlar köylüyü pazara, kasabaya indirmemek için propaganda yaparlar. Bu suretle kendi metalarını birkaç misli pahalı satarlar ve halkın elinden yağını ve yumurtasını birkaç misli ucuza alırlar. Kısa zamanlarda birçok insanların davetlerini ve suçluların silahlarıyla teslim olmalarını istedim. Gelenler oldu, kasaba ile alışveriş baş gösterdi. Demanlılar 15-16 seneden beri kasabaya inmemişler, bunlar kasabaya geldiler; biz halkı kasabaya indirmeye alıştırdık. Bu suretle seyyar satıcıya on altı kuruşa sattığı yağın kasabada 48 kuruşa ve satıcıdan aldığı 32 kuruşluk basmayı 14 kuruşa almaya başladı. Ve memnun oldu. Elaziz'e de geliyorlar. Seyyar satıcıları ortadan kaldırdım.²¹

Alpdoğan tarafından dile getirilen bu durum bir taraftan çerçilerin artık değere el koyma konusundaki stratejilerini açığa çıkarırken, diğer taraftan seyyar satıcıları ulusal ekonomiye eklemelenmenin önündeki engeller olarak tarif eder. Gerçekten de artık değer konusundaki bu can sipir tutum, Dersimlilerle iyi geçinerek ve hatta onlara küçük paylar vererek iç Dersim²²'in artık değerini önemli oranda elinde tutan Ermeni tüccarların yerine geçen bu seyyar satıcıların aşiret ekonomisinin yaratmış olduğu kârlılığa bir şekilde ulaşma amacını içermektedir. Aşiret ekonomisinin hâkimiyetinde olan bu mekânlardan dış Dersim'e doğru ise bu tutum yerini ticari faaliyetlerin daha belirgin olduğu bir mekân üretimine bırakmaktadır. Nitekim geç dönem Osmanlısında Dersim'e seyahat eden Antranik, özellikle Pertek'in bu anlamdaki işlevine vurgu yapar. Pertek, Elazığ'dan gelen tüccarlar ve çerçilerden oluşan değiş-tokuş ekonomisinin aktörlerinin ve Dersim'den gelen Kürtlerin buluşma mekânıdır. Pertek'te Cuma günleri gerçekleşen bu buluşmada, İç Dersim'den gelen aşiret ekonomisinin üyeleri (çoğunluğu Kızılbaş Kürtlerden oluşur) ile çerçilerin karşılaşmasında köylüler ceviz, kudret helvası, peynir, yağ, yün, inek ve koyun derisi yolluk, kilim halı, koyun kuzu vs. ürünler pazara getiriler. Buna karşılık Harputlu zanaatkarlar ve çerçiler ise ayakkabı, bez, başörtüsü, şapka, düğme, iğne, iplik dokuma Kürt tarzı elbiseler satarlar. Nakdi ekonomiden çok değiş tokuşun yaşandığı bu mekânda Kürtler mallarını satarken şehir mallarına yüklemiş oldukları kıymete karşılık kendi ürünlerini değersizleştiren bir ön kabul ile ticari ilişkiye başlardı. Bu nedenle şehir ürünleri kendi ürünlerinin birkaç katına, bazen üç-dört katına kimi zaman ise on katına kadar yükselen bir değer yüklenmelerine neden olurlardı. Bu eşitsiz ilişkinin altında devletin, Dersimlilerin kent merkezine girmesine izin vermemiş olması etkili olmaktadır.²³ Dolayısıyla aşiret ekonomisinin ulusal pazar ile olan silik ilişkisinin merkezinde yer alan bu geçiş formu aktörleri güvenlik politikalarını merkeze alan devlet perspektifinden payını alarak önemli

¹⁹ Yayına hazırlayan M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, (Ankara, Dipnot, 2007), 109.

²⁰ Naşit Hakkı Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, (İstanbul, Analiz Basım Yayın 2007), 245.

²¹ *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, 133-134.

²² Dersim'e dair bu mekânsal sınıflandırmalar için bakınız: Antranik, *Dersim Seyahatname*, (Hazırlayan Morgosyan Ardaşes.), (çev. Payline Tomasyan) (İstanbul, Aras Yayıncılık, 2012), 98-121.

²³ Antranik, *Dersim Seyahatname*, (Hazırlayan Morgosyan Ardaşes.), (çev. Payline Tomasyan) (İstanbul, Aras Yayıncılık, 2012), 104-105.

oranda kâr etmesine kapı açmıştır. Geç dönem Osmanlısına ait bu anekdot iç Dersim'e kadar uzanan silik ilişkinin genel karakteridir. Nitekim Pertek'teki bu erken dönem eşitsiz ilişkinin karlılığını gören kimi çerçilerin iç Dersim'e doğru yönelmesine neden olmuştur. Nitekim Antranik, bazı Ermeni tüccarların bu ilişki de belirleyici bir role sahip olduklarını söylemektedir.²⁴

Kısacası ulus ekonomisine eklemlenmenin önündeki güvenlikçi politikalar Pertek'teki erken dönem ekonomik ilişkinin kendisinin de İç Dersim'den gelen köylüler için olumsuz bir sonuç yaratırken; Erken Cumhuriyet döneminde ise gelişen devlet kurumsallaşması ve aşiret ekonomisinin çevresindeki alanlarla (Harput, Tercan, Erzincan) daha fazla ilişkilendiği için eklemlenmenin mekan-sallığı geliştirmiştir. Özellikle Hozat, Nazımiye, Mazgirt ve Pülümür gibi ticari mekânların gelişmiş olması iç Dersim'e doğru genişleyen bir çerçi ağına alan açmıştır. Çünkü çerçiler iç Dersim'in çeperinde oluşan bu mekânlardan çok İç Dersim'in eklenmeyen bölgelerine doğru yönelmeyi tercih etmişlerdir. Erken cumhuriyet dönemindeki yukarıdaki perspektif tam da bu aşamada belirginleşmeye başlamıştır. Bu perspektifin temel mantığı güvenlikçi politikalar konusunda engel olunduğu düşünülen bu aktörlerin sistemin dışına itilmesi üzerine kurulmuştur. Nihayetinde bu tutum çerçilerin geçici de olsa ortadan kaldırılmasıyla sona ermiştir. Böylece çerçiler kısa sürelide olsa iç Dersim mekânına girememişlerdir. Bu durumun ortaya çıkmasında çerçilik mesleğini aşan Dersim'e dair müdahale yani 37/38 tertalesinin ortaya çıkarmış olduğu belli mekânları insan-sızlaştırma istenci ve müdahaleleri belirleyici olmuştur.²⁵ Bu politik/güvenlikçi tutum İç Dersim'deki bütün toplumsal, siyasal ve iktisadi yapıyı on yılı aşkın bir süre akamete uğratmış olmasından ötürü çerçilik mesleğinin de bu dönemde kentin bu mekânı için bir anlamı kalmamıştır.

IV. Tunceli'nin "huzurlu" dönemi ve bu dönemde çerçilik (1950-1970)

Tunceli/Dersim önce geri dönüş yasağının kalkması sonra da çok partili hayatla birlikte ülkede görece oluşan esneme sürecinden payını almıştır. Bu bağlamda erken Cumhuriyet yıllarında Dersim'de devlet tarafından tehdit olarak görülen çerçiler için normalleşme 1950'den başlayarak 1970 yılına kadar sürecek olan döneme denk gelmektedir.

1923-1945 yılları arasında çok partili hayata yeniden geçiş denemeleri olmakla birlikte esas olarak tek parti döneminin kurucu kadrolarınca Cumhuriyetin her yönüyle kurumsallaştırılması olarak görüldüğü için bu dönemde bütün muhalif odaklar ve mekânlar çoğunlukla cebir ile baskı altına alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren tek parti dönemi birkaç faktörün bir araya gelmesiyle çok partili yaşama tekrar geri dönülmesiyle sona ermiştir. Bu faktörler; savaş döne-

²⁴ Antranik, *Dersim Seyahatname*, 105.

²⁵ Bakınız: Şükrü Aslan, "Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Dersim'de 'kayıp Nüfus': 1927-1955", der. Şükrü Aslan, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (İstanbul, İletişim Yayınları, 2010), 397-439.

minde yaşanan toplumsal huzursuzluklar, muhalefetin Demokrat Parti etrafında örgütlenmesi, devletin Batı dünyasının yanında yer alması nedeniyle Batılı devletlerin çok partili yaşama dönüş konusundaki telkinleri ile CHP yönetiminin zorunlu da olsa çok partili hayata dönme kararıdır.²⁶ Çok partili yaşama yeniden dönüş, esas olarak 1950 yılı seçimiyle gerçekleşmiştir. Ülkenin pek çok yerinde olduğu üzere en ayrıksı mekânı olarak bilinen Dersim de muhalefete destek çıkmıştır. Çok partili yaşama tekrar dönülmüş olması Dersim toplumunun 37/38 tertalesinin izlerini silmek için yeterli bir aşama olmamakla birlikte on yıldan fazla süredir devam eden gözetlenme, denetim altında tutulma, sürgün gibi politikaların kısmen yumuşamasına aracılık etmesiyle erken Cumhuriyet dönemi politik tutumundan bir ölçüde ayrılmaktadır. 1947 yılında gerçekleştirilen ve memlekete dönüşü mümkün kılan yasal değişikliklere rağmen Dersimliler, özellikle yasaklı bölgeye ancak 1950'li yılların ortalarında dönebilmişlerdir.²⁷ Bu olağanüstü sürecin sonrasında toplum bir taraftan Dersim tertalesinin yıkımlarını en azından mekânsal bağlamda hafifletmeye çalışırken diğer taraftan da normal yaşama dönme gayreti içindedir. Bugün o kuşak Dersimliler 1950-1970 arası evreyi erken Cumhuriyet'in baskı yöntemlerine karşın kısmen esnemeye gidilmesi nedeniyle "huzurlu" bir evre olarak ifade etmektedirler.²⁸

1950-70 yılları arası dönemde Türkiye'de yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik değişimlere bağlı olarak Tunceli/Dersim ilinde de değişimler yaşanmıştır. Bunlar içinde en belirgin olanı göçtür. Bu yeni evrede "gönüllü" göçün temel nedenleri ise kuşkusuz ulaşım ağının gelişmesi, kent merkezlerindeki iş koşulları ve başta Almanya olmak üzere dış ülkelere yaşanan işçi göçleridir. Dersim'deki iç göçün yoğunlaştığı mekânlar Mersin ve İstanbul gibi şehirlerdir. Dersim'de dışa açılmanın bu "gönüllü" evresinde dışarıdan gelenlerin kentin iktisadi hayatındaki yansıması yol ağının yeniden inşa edilmesiyle daha da belirginleşmiştir. İlçe merkezlerine kadar ulaşan ulaşım ağı, iktisadi hayatın ulusal pazara eklemlenmesinin yeni bir evresidir. Kent merkezinin ulus ekonomisine eklemlenmesinin daha baskın olduğu bu evrede Tunceli ili, Erzincan ve Elazığ merkezli ticari faaliyetlerin alanı olarak genişlemiş ve büyük kentlerle alım satımı içine alan bir ağa sahip olmuştur. Bu eklemlenme kuskusuz ilçe merkezleri etrafında ticari hayatın yeniden inşa edilmesine neden olurken artan hacmine rağmen kırsalla ilişkisi ancak tüketicilerin ilçe merkezine gelmesiyle sağlanabiliyordu.²⁹ Kırsaldaki üretim ve tüketim faaliyetlerinin organize edilmesinde ve bu bağlamda kent üzerinden ulusal pazara daha belirgin bir şekilde eklemlenmede payları düşük olmakla birlikte çerçilerin önemli bir etkisi olmuştur. Çerçiler bir taraftan çerçi-

²⁶ M. Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri", (174-191), *Toplum ve Bilim*, Sayı 106, İstanbul: Birikim Yayınları, 2006) 174-191.

²⁷ Şükrü Aslan, "Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Dersim'de 'kayıp Nüfus': 1927-1955", der. Şükrü Aslan, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (İstanbul, İletişim Yayınları, 2010), 410.

²⁸ Pülümür B kişisi, 24.06.2014 tarihli görüşme.

²⁹ M. Ali Sağlam, "Mekân Üretiminde Güvenliğin Yeri: Pülümür İlçesi Örneği" (164-195), der. Şükrü Aslan, *Pülümür*, Ankara, Ütopya Yayınları, 2016), 181-184.

lik mesleğinin gereği olarak küçük bazı eşyaların satımını gerçekleştirirken diğer taraftan kent ile kırsal arasındaki iletişim ağı olmuşlardır. Kent ve kent yaşamına dair izler taşıyan bu yabancılar köylülerin dış dünya ile bağlantısında önemli görev üstlenmekteydi.³⁰ Yani çerçiler başta çocuklara oyuncak olmak üzere sadece ürün satan bireyler olarak yer almamış, aynı zamanda köylülerin sosyal ilişkileri içinde de yer alarak köyler arası ilişkilerde de görev üstlenmişlerdir.³¹ Ürünleri taşımasının yanı sıra etimolojik anlamlarında olduğu üzere köylülerin karşılıklı haberleşmelerinde de rol oynamışlardır.

1950-1970 yıllarını kapsayan "huzurlu evrede" çerçi tipolojisine dair algı da oldukça pozitifdir. Örneğin Yeşilyazı'da (Zerenik'te) iki çerçi tipinin olduğu köylüler tarafından sıkça dile getirilmektedir. Bunlardan ilki Erzincan'ın Eğin (Kemaliye) ilçesinin Bağasor bölgesinden gelen çerçileridir. Diğerini ise Maraş, Antep, Malatya, Kayseri ve Bingöl'den gelenler oluşturmaktadır. İlk çerçiler daha çok köylülerin ihtiyaçlarını/taleplerini de gözetenek oluşturdukları ürünleri arasında meyve, sebze başta olmak üzere çeşitli ürünler satan tüccarlardan oluşmaktadır. Neden bunlara çerçi denildiğini sordüğümüzda ise alım satımda ölçü(kille) kullandıkları için o bölgeden gelen tüccarlara Bağasorlu çerçiler hitabını kullandıklarını söylemektedirler. Buna karşılık diğer kentlerden gelenler ise çerçilik mesleğinin faaliyet alanının daha belirgin olduğu gruptur.³² 1960'lı yıllarda özellikle Erzincan Eğin/Kemaliye Bağasor bölgesinden gelen çerçiler esas olarak çerçiliğin yanı sıra Erzincan'da yetişen ürünlerin de Ovacık'a getirilmesine aracılık etmişlerdir. Çerçilerin Ovacık köylüleriyle kurmuş olduğu iktisadi ilişkileri çerçiliğin ötesindedir. Köylülerle karşılıklı mal değişimi şeklinde gelişen bu ilişkilende çerçiler elma, armut ve üzüm gibi Erzincan'a has ürünleri satarken karşılığında ise köylülerden fasulye başta olmak üzere Ovacık ekonomik hayatında yer alan ürünleri almışlardır. Buradaki temel değiş tokuş büyük bir kapta ürünler tartılarak yapıyordu.³³ Kemaliye ve Zerenik arasındaki ürün farklılığının da eklemlendiği ticari faaliyetin kendisi çerçiliği aşan bir içeriğe sahiptir. Bu ilişkinin kendisi esas olarak mevsimsel nitelikteydi.

Çerçiler, Dersim'e genellikle ilkbahar mevsiminin sonunda gelmeye başlayıp sonbaharda işlerine ara veriyorlardı. Çerçiler bir taraftan Bağasor'a ait ürünleri satarken esas olarak çerçiliğin klasik ürünlerini de satmaktadırlar. Fakat iktisadi önceliklere bağlı olarak Erzincan kökenli çerçilerin daha çok çerçiliğin değişen rolüne bağlı olarak meyve ağırlıklı bir ürün satımına gitmeleri tüketicilerin talebinin dikkate alındığını göstermektedir. Buna karşılık Dersimlilerden alınan fasulye gibi ürünler ise çerçiler tarafından Kemaliye ve Erzincan merkezine taşınarak oralarındaki pazarlarda satılmaktadır. Bu çerçiler 1970'li yıllarında başın-

da yaşanan politikleşme sürecinden sonra Dersim/Ovacık'a gelmemeye başlamışlardır.³⁴

1950-1970'li yıllar arası dönemde daha uzak bölgelerden gelen ikinci bir çerçi tipi ise esas olarak Maraş, Antep, Malatya, Kayseri ve Bingöl gibi illerden gelmişlerdir. Bu çerçiler ise çerçilik mesleğinin işlevine daha yakın ürünler satmakla birlikte tekstil ürünleri ağırlıklı bir heybeye sahiptirler.³⁵ Özellikle metrelik kumaş, kara lastik, mevsimine göre yazlık plastik lastik, çorap ve çiftçilik için gerekli ürünleri satmışlardır. Bu çerçiler köylülerle alışveriş yaparken daha çok nakdi olarak ticari faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. İlişkinin kendisinin kârlılığı bu uzun mesafeli ticari ilişkinin nedenlerinden biri olarak görülüyor. Nitekim çocukluk döneminde köydeki bakkalda satılan ürünler ile karşılaştırdığında çerçilerin ürünleri daha ucuza sattığını hatırlayan A kişisi buna karşılık Elâzığ Sümerbank'taki ürünler ile karşılaştırdığında ise çerçilerin ürünlerinin mağazadaki fiyatlardan yaklaşık %20 daha pahalıya sattığına tanık olduğunu hatırlamaktadır. Bu fiyatın ortaya çıkmasında Ovacık'a ulaşımın zor olmasının etkili olduğunu düşünmektedir.³⁶

Köylüler ile çerçiler arasındaki ilişkinin ticari hayatın dışındaki kısmı da kendi içinde farklılaşıyordu. Erzincanlı çerçilerle oldukça sıcak ilişkiler kuran köylülerin uzak illerden gelen çerçilerle ilişkileri daha mesafelidir. Bunun nedenini sordüğümüz da ise cevaben "güneşli çerçilerin giyimleri, inanç dünyalarındaki ritüellerini halkın önünde daha gözle görülür şekilde yapmış olmaları olduğunu" ifade edilmektedir.³⁷ 1960'lı yılların sonunda politikleşmenin başlamasıyla beraber uzak illerden gelen çerçilere dair köylülerin bakışı ve anlatısı yeni bir muhtevaya bürünmeye başlamıştır. Bu anlatı/bakışa hâkim olan; devletin bu kişileri güvenlik, kontrol, gözetleme faaliyetleri için kullanma girişimi ile çerçilerin istihbaratçı olduğu ya da devletin güvenlik birimleri ile irtibatla olduğu propaganda/sı/anlatısı şeklindeki sonu gelmez hegemonya mücadeleleridir. Bir sonraki bölümde daha detaylandırılacak bu algı esas olarak iki şekilde geliyordu. Bu algıda bir yandan sol siyasal örgütlerin faaliyetleri, diğer yandan bazı çerçilerin sürekli mesleklerini ilgilendirmeyen alanlara dair bilgi amaçlı sorular sorması etkili olmuştur. 1970'lere doğru giderken ortaya çıkan bu durum politikleşme arttıkça daha da yaygınlaşmıştır.³⁸ Bu durum köylülerin yavaş yavaş çerçilere yaklaşımını etkilemeye başlamıştır.

³⁴ Ovacık B kişi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

³⁵ Maraşlı çerçi, 10.07.2014 tarihli görüşme.

³⁶ Bu ikinci çerçilerin Dersimlilerdeki algısı ise Erzincanlılara göre daha farklıdır. Özellikle uzak illerden gelen çerçilere karşı halktaki genel kanaat daha mesafeli bir ilişki olarak dile getirilmektedir. Ovacık A kişi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

³⁷ Ovacık A kişi, 26.06.2014 tarihli görüşme. Fakat bu her dönem böyle olmayabiliyordu. Nitekim Hozat'ta çerçilik yapan çerçi ve ailesi, bu işe kendi evlerine davet etmiş oldukları bir çerçinin onlara çerçilik mesleğini öğretmesiyle başlamışlardır (Hozatlı çerçi, 25.06.2014 tarihli görüşme).

³⁸ Pülümür A kişi, 24.06.2014 tarihli görüşme.

³⁰ Ovacık A kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

³¹ Mazgirtli Çerçi, 25.06.2014 tarihli görüşme.

³² Ovacık A kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

³³ Bu ilişkide çerçiler avantajlıdır. İktisadi faaliyetin sonunda Bağasorlu çerçilerin ilkel sermayesinin birikmesinde Ovacıklılarla yapılan bu ticari faaliyetin etkili olduğu daha sonra İstanbul'a taşınıp orada ticarete atılan bireyler tarafından Ovacıklılara sık sık dile getirilmiştir. Ovacık A kişi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

V. 1970'ten günümüze güvenlik politikalarının gölgesinde değişen çerçi algısı

1970'li yıllardan günümüze Dersim ve çerçilik arasındaki ilişkinin belirleyici formları güvenlikçi politikalar ve iktisadi hayattaki değişimlerin birbirini besleyen halleridir. Bu hallere genel bir başlangıç ile bu alt bölüme başlamak yerinde olur. Öncelikle güvenlikçi politikaların değişen gerekçelendirmelerine bakmak yerinde olur.

Merkezinde kente dair sonu gelmeyen güvenlikçi politikaların etkilerinin belirgin bir etkisinin olduğu çerçilik pratiğinin günümüze kadar uzanan seyrinde 1960'lı yılların sonunda merkezi devlet tarafından tehdit olarak algılanan bir başka faktöründe etkisi görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda daha önce vurgulandığı üzere güvenlikçi politikaların merkezinde yer alan faktör etno-dinsel farklılık iken, buna 68 kuşağı ile birlikte mobilize gücü yerellere sirayet eden sınıf eksenli örgütlenmedir. İlki daha önce ele alındığı için bu alt bölümde 1970'li³⁹ yıllardan günümüze kadar sınıf temelli örgütlenmelerin Dersim mekânındaki yansımalarına genel bir değinmek yerinde olur.

1961 anayasasının örgütlenme hakkına dair pozitif etkisinin yansısı dünyada gelişen 68 hareketlerinin etkisiyle 1960'lı yıllarda Türkiye sol hareketi hem teorik hem de örgütlenme düzeyinde önemli mesafe kaydettiği yıllardır. Bu dönemde sol/sosyalist örgütlenmenin temelde üç ana aksta geliştiği görülmektedir. Bunlar aydınlardan yoğun destek alan yön-devrim hareketi çevresi, Milli Demokratik Devrim(MDD) çevresi ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) çevresidir. Sol hareketin, aynı tarihsel dönem içerisinde ve aynı ülkede birbirine karşıt üç farklı siyasal strateji ortaya koymuş olması dikkatle değer bir konudur.⁴⁰ Esas olarak Türkiye'ye dair analizleri ve stratejileri üzerinden yaşanan bu bölünme 68 kuşağının dünyadaki etkisiyle birlikte kendi içinde farklı fraksiyonlara ayrılarak örgütlenmelerine devam etmişlerdir. Gençlik hareketinin özelliklerindeki pratiklerini de (Çin, Latin Amerika ve 3. Dünya'daki ulusal hareketler gibi) örnek alarak çeşitli stratejiler ve örgütlenmelere gitmişlerdir. İlk etapta büyük kentlerde ve üniversitelerde yaşanan bu deneyimler daha sonra ülkenin farklı coğrafyalarına da uzandı. Bu bağlamda 1960 yılların sonu⁴¹ ve 1970'li yıllar⁴² Dersim'i esas olarak Türkiye'deki siyasal atmosferin 68 kuşağı merkezli yeniden örgütlenmesinin en önemli mekânlarından biri olmuştur. Türkiye siyasal hayatının bu önemli uğra-

³⁹ Güvenlik politikalarını merkeze alan bu yaklaşımın 1970'li yıllarda başladığından çok değişen niteliğine dair vurguyu öne almayı hedeflenmiştir.

⁴⁰ Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset Yön, MDD ve TİP*, (İstanbul, Yordam, 2015),14-15.

⁴¹ Azat Zana Gündoğan, "1960'lı Yıllarda Tunceli/Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri", (481-506), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, der. Şükrü Aslan, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2010).

⁴² Harun Ercan, "1970'li Yıllarda Tunceli/Dersim'de Toplumsal Mücadeleler ve Dinamikleri" (507-534), der. Şükrü Aslan, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2010).

ğında kamusal alanda tartışmanın önemli aktörlerinden olan sosyalist düşüncenin etrafındaki örgütlenmelerin ülkenin bu en ayrıksı mekânında da önemli oranda karşılık bulduğu görülmektedir. Özellikle radikal sol hareketlerin politik önermelerinde yer alan kırsal öncelikli örgütlenme stratejileri Dersim'in önemli mekânlarından biri olmasına neden olmuştur.

68 kuşağı ile toplumsal siyasal alanın ayrıksı mekânlarından olan Dersim'e yönelen radikal sol örgütlenmelerin bu mekân üzerindeki kontrol ve örgütlenme girişimleri Dersim üzerinde devlet ile radikal sol örgütler arasında hegemonya kurma savaşına dönüşmüştür. Bir taraftan silahlı çatışmalara kadar uzanan gerilim ve kontrol etme gayreti diğer taraftan kenti politik olarak örgütlenme arzusu şeklinde cereyan eden bu hegemonik mücadele stratejileri, mekân üretiminde güvenlik ölçekli politika üretimine neden olmuştur. Bu üretimde devlet aygıtlarının esas olarak kendini konumlandığı yer kentin bütün mekânlarını güvenlik politikaları ekseninde önceki dönemlere göre daha belirginleşen bir şekilde mekâna müdahale şeklinde sirayet etmiştir. Bu bağlamda huzurlu dönemde daha az görünür olan güvenlik aygıtları kent mekânında daha fazla görünür olmaya başlamışlardır. Özellikle askeri kurumların sayısı ve görevlerinin kırsalı hedef alan yeniden örgütlenme mantığı kademe kademe genişleyerek yeni bir bağlamda mekânı kontrol etme istencine dönüşmüştür.⁴³ Dahası kentteki askeri kurumlardan eğitim kurumlarına⁴⁴ kadar gelişen örgütlenme hem Dersim'in etno-dinsel yapısından kaynaklı sürekli ayrıksılığını hem de bu ayrıksılıkla daha da kuvvetlenen sosyalist örgütlenmeleri hedef almıştır. Böylece devlet iç içe geçen bu yeni durumdan dolayı "tehdit" alanını yeniden formüle ederek Dersim'i daha fazla kontrol, gözetleme, denetim altına alma çabasına uygun askeri politik araçları da içine alan bir hegemonya inşasına kapı aralamıştır.

Devletin hegemonya stratejilerine karşı radikal sol hareketlerde mücadele, strateji ve örgütlenme yöntemlerini Dersim mekânında arttırmışlardır. Bu örgütlenmeler özellikle taban oluşturduğunu düşündükleri kırsal mekânların gözetlenmesini ve böylece örgütlülüğünü güçlendirmeleri için bir strateji olarak belirlenmişlerdir. Bu amaçla devlet merkezli örgütlenmelerin kırsala bilgi amaçlı girmesini engellemek için köylülere karşı sürekli olarak yabancılara karşı dikkatli olunması propagandası yapılmıştır.⁴⁵ Hal böyle olunca iki kesim de karşılıklı olarak mekânın güvenlik ölçekli üretilmesinin araçlarına yönelmişlerdir. Özellikle bu durumun sıradan insana yansımalarını merkeze alınması çalışmanın bundan sonraki aşaması için kıymetlidir.

İlk önce şu noktanın altını çizmekte fayda var. Bu yeni durum -yani hegemonik yapı/aktörlerin kente dair bu tutumları- sıradan insanı daha önce karşı-

⁴³ Bakınız: Joost Jongerden, *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*, çev. Mustafa Topal, (İstanbul, Vate, 2008).

⁴⁴ Serhat Arslan, *Pülümür'de "Eğitim": Kırmızıköprü Yatılı İlköğretim Okulu Örneği(YİBO)"*(283-307), *Pülümür*, der. Şükrü Aslan, (Ankara, Ütopya Yayınları, 2016), 289-297.

⁴⁵ Ovacık, A kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme ve Mazgirt, A kişisi 25.06.2014 tarihli görüşme.

laşmadığı bir sorunla karşı karşıya getirmiş, köylüleri iki hegemonya merkezi arasında sıkıştırmış ve tercih yapmaya zorlamıştır. Bu tercihte bir yandan devlet diğer yanda ise sosyalist örgütlenmeler bulunmaktadır. Bu iki aktörün tavrı sıradan insanın nasıl davranacağını belirlemeye kadar varan bir gözetleme stratejisine dönüşmüştür. Devlet "makbul yurttaşı"nın sınırlarını belirlerken kişileri devletin yanında olması gerekenler olarak kodlamakla kalmamış onların devlete yardımcı olmaları gerektiğini sıkça dile getirmiştir.⁴⁶ Örgütler ise bu hamleyle karşı köylülere özellikle yabancılardan uzak durmaları gerektiğini sıkça dile getirmişlerdir. Buradaki "yabancı" esas olarak yörede tanınmayan her türden insan demektir. Bu durum yavaş yavaş iki hegemonik gücün mekânı kontrol etmesine olanak sağladı. Güvenlikçi politikalara denk gelen bu çabalar sıradan insanın o güne kadar pek karşılaşmadıkları cinsten bir mekân siyaseti yoğunluğu ile karşı karşıya kalmalarına neden oldu. Sıradan insanların iş hayatlarına kadar inen bu çok merkezli denetim stratejileri kırsal ile kentsel mekânlar arasında hareket eden çerçilerin daha belirgin olarak hedef alınması sonucu doğurdu. Devlet bu meslek erbaplarından yararlanma yol ve çareleri üzerinde durur iken, sosyalist örgütler ise bu kişilerden uzak durulması telkininde bulunuyorlardı.⁴⁷ 1980 darbesiyle bu hegemonya mücadelesi kesintiye uğrayarak devletin tek yönlü hegemonyasına dönmüştür. Bu hegemonya mücadelesi yarattığı bir başka önemli sonuç ise kentteki sıradan insanın düşün, algı ve davranışlarında karşıdaki politik aktörün tutumuna göre stratejiler üretmesidir. Scot'in⁴⁸ değişimi ile ortaya çıkan bu pasif direniş yöntemi yavaş yavaş Dersimli sıradan insanının politik stratejisinin merkezine oturacaktır. Bu tutum sadece çerçilerle sınırlanmayacak her türden yabancı için devreye girecektir. Bir taraftan Dersimlilerin etno-dinsel kodlarını içinde hareket edip çerçilerde dâhil olmak üzere yabancılara evinin en kıymetli yerinde konaklayan Dersimli davranış ritüelleri diğer taraftan ise yabancılara karşı sürekli temkinli davranmaya giden ikircilikli bir tutumun içerisinde hareket etmek ilişkinin merkezine oturmuştur. Üstelik bu durum 1990'lı yıllarda form değiştirerek daha da belirgin bir hal alacaktır. Radikal sol örgütlerle başlayan kent mekânına dair politikleşme stratejileri 1990'lı yıllarda yerini Kürt siyasal hareketleri içinde mobilize gücü en yüksek olan PKK'nin mekân üzerindeki politikleşme, örgütlenme, devletle uzun erimli çatışmaya dönüşen politikalarının gölgesinde daha yüksek yoğunluklu bir aşamanın adı olmuştur. Özellikle 1992-95 yılları arasında yaşanan gıda ambargosu, köy boşaltmalar, faili meçhul cinayetler/sivil yurttaşların ölümü gibi çok yönlü politik tercihlerle kentin kırsalı yaşanmaz mekânlar haline gelmiştir.⁴⁹ Genel çerçevesi böyle şekillenen bu halin çerçilerle köylüler ve hegemonya merkezleri arasında nasıl bir şekle büründüğü ise bu noktadan sonra yoğunluk merkezimiz olacaktır.

Devlet, bu bölgedeki güvenlik politikalarını yeniden örgütlemiş ve varlığını daha görünür kılan bir paradigmayla mekânı kontrol altına almanın kapısını aralamıştır. Bu bağlamda istihbarat ve dolayısıyla bilgi edinme stratejileri de yaygınlaştırılmıştır. Nitekim bölgede asteğmen olarak askerlik hizmetini yerine getiren gazeteci Ümit Zileli bu durumun yani ihbar müessesinin yaygınlığını Dersim dönemindeki askerlik hatıralarından da hareketle pek çok ilde uygulandığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

İhbar müessesesi sadece Tunceli'ye özgü bir olgu değildi. Özellikle Hakkâri, Siirt, Mardin, Diyarbakır ve Bingöl başta olmak üzere tüm doğu ve güneydoğu Anadolu'da sıkıyönetim komutanlarının ya da olağanüstü hal bölgelerinde valilerin bu türden bağlantılarının bulunduğu biliniyordu. Bölgedeki yerli halk içinden devlet hesabına çalışacak ihbarcı bulmak, tehlikesi açısından bir hayli zordu. Bunun için çeşitli yollara başvuruluyordu. Para, her zaman olduğu gibi en önemli silahtı. Sağlam, güvenilir bilgiye karşılık yöre insanın yıllarca çalışarak kazanamayacağı miktarlarda yüklü ödüller verilebiliyordu.⁵⁰

Devletin güvenlik politikasının Dersim özelinde yeniden üretilmesi toplumsal kesimler ve mesleklere kadar inen ağların da üretilmesine neden olmuştur. 1970'li yıllarda başlayıp 1990'lı yıllarda daha net dışı vuran bu askeri-politik model, kontrolün ve denetleme araçlarının yeniden üretmesini sağlamıştır. Devletin gözü ve dikkati kentin yabancılara olmaları, köylü ile, hatta onunda ötesinde kırsaldaki radikal sol ve Kürt siyasal örgütlerle temas etme ihtimallerinden dolayı çerçilere çevrilmiştir. Esas olarak kırsal bölgelerdeki örgüt militanları hakkında çeşitli şekillerde haber almak isteyen güvenlik birimleri çerçileri bu bağlamda kullanabilecekleri haber kanalları olarak görmüşlerdir. Tam bu noktada çerçiliğin devletin güvenlik politikasındaki yeri, ihbarcılık ve dolayısıyla bilgi toplama çabası olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplumun denetlenmesini hedefleyen bu çaba, kuşkusuz, yönetim pratiklerinin bilgi üzerinden toplumu denetleme çabasının bir sonucudur. Devletin Dersim'le sınırlı olmayan bu politikası çerçilerle temasa geçilmesine sebep olmuştur. Bugün hâlâ Dersim'de çerçilik yapan Hozatlı bir çerçi ailesi⁵¹ güvenlik aygıtlarının, babasına 1990'lı yıllarda ihbarcılık dayatmasında bulundukları söylemektedir:⁵²

⁵⁰ Ümit Zileli, *Vur Emri, Bir Asteğmenin Tunceli Anıları*, 3. Baskı, (Ankara, Anı Yayınları, 1991), 100.

⁵¹ 1970'li yıllarda çerçiliğe başlayan aile 1990'lı yıllarda Kürt sorununda yoğunlaşan çatışmalı süreçle birlikte kendilerinin bu çatışma ikliminin içinde bulduklarında öncelikli olarak köylere gitme sıklıklarının azaldığını dile getirmektedirler. Bunun yanı sıra köylülerin kendileriyle iletişim kurmaktan çekindiklerini ve bu durumun özellikle yeni gittikleri köylerde daha belirgin olduğunu ifade etmektedirler. Köylülerin kendilerinden ürün almama yönünde eğilim gösterdiklerini hatırlamaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında çerçilik mesleğine dair oluşan algının etkili olduğunu düşünmektedir. Ailesinin bu yaşamışlığından hareketle çerçi iki taraftan gelen çok yönlü baskılardan dolayı bir açmazla baş başa kalmıştır. Bir taraftan siyasal örgütlerin çerçiler hakkındaki anlatısı, diğer taraftan devletin güvenlik kurumlarının ihbarcılık dayatması arasında sıkışmışlar, daha da önemlisi köylülerin mekân kontrolüne dair iki hegemonya aktörünün de etkisinde kalarak çerçilere mesafeli davranması meslek

⁴⁶ Maraşlı çerçi, 10.07.2014 tarihli görüşme.

⁴⁷ Ovacık, A kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

⁴⁸ James C. Scott, *Tabakküm ve Direniş Sanatları Gizli Senaryolar*, Alev Türker(çev), 1. Baskı, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 23-26.

⁴⁹ Bakınız: Joost Jongerden, *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*, çev. Mustafa Topal, (İstanbul, Vate, 2008).

Bölgede çatışmalar yoğunlaşınca babama devletin güvenlik birimleri ihbarcılık yapması konusunda teklif getirdiler. Fakat babam bunu kabul etmedi. Bunun üzerine yakalanan bir kişi babamın yasadışı sol bir örgüte çalıştığını söyleyince babam hakkında yardım ve yataklıktan dava açıldı. Ceza alma ihtimali belirince babam da ülkeyi terk etti.

Çerçilerin ihbarcılığa zorlanması sadece yerli çerçilerle sınırlı değildi. Aksine özellikle çevre illerden gelen çerçilerin ihbarcılığa zorlanması daha dikkate değerdi. Hozatlı çerçi bu şekilde çalışan çerçilerin varlığından haberdar olduklarını belirtmektedir. Bunu ispatlanma şansının olmadığını fakat güvenlik kurumlarına gidip gelen çerçilerin olduğunu hatırlamaktadır.⁵³ Özellikle yabancı kimi çerçilerin bölgede böyle bilindiğini söylemektedir. Dışarıdan gelen bu kişiler hakkında duydukları arasında bazılarının güvenlik birimlerine bilgi taşıdıkları da vardır. Hatta kimilerinin faaliyetleri, daha sonra açığa çıktığı için kente bir daha gelemediklerini ifade etmektedir.⁵⁴

Dışarıdan gelenlerin ise köylülerle iletişiminin artık iyice zorlaştığı bir evreye girdiği görülmektedir. Hatta dışarıdan gelen çerçiler, güvenlerini kazanmak için köylülerle iletişime geçmek isteseler dahi oluşan algı karşısında çaresiz kaldıklarını dile getirmektedirler. Esas olarak sadece mesleğini yapmak için uzak mesafelerden geldiklerini ifade eden çerçiler kendilerinin en büyük mağdur olduklarını dile getirmektedirler.⁵⁵ Devletin bütün bu stratejileri ve kimi çerçilerin bu işte yer almalarına karşın örgütler ise bu durumu bir propaganda yöntemi olarak kullanılmaya başlamışlardır. 1970'li yıllardan günümüze kadar uygulanan bu propaganda yöntemi sadece iki hegemonik gücün karşılıklı stratejileriyle sınırlı değildi. Esas olarak köylülerin meslek ve meslek erbaplarına güvenlik ölçekli mekân üretim stratejileri çerçevesinde oluşan denklemde nasıl baktığı önem arz etmektedir.

1960'lı yıllarda çerçilere dair oluşmuş olumlu algı nedeniyle çerçilere dönük olumsuz propaganda köylülerde karşılık bulmadı. Fakat ortaya çıkan her olay ve söylem köylülerin algılarını yavaş yavaş değiştirmeye başladı. Köylüler, köylülerine gelen çerçilerin devletin haber alma aracı olarak çalışma ihtimalini sürekli akıllarında tutmaya başladılar.⁵⁶ Bu algı özellikle askeri darbe döneminde daha da kuvvetlendi. Ayata'nın çocuk dönemi çerçi algısı tam da bu döneme denk gel-

mektedir. Ayata, köye çerçi geldikten sonra köylülerin arama yapılması ihtimali düşünerek kitaplarını sakladıklarını aktarması çerçilerin ihbarcılık yaptığına ilişkin kanaati ortaya koymaktadır.⁵⁷

Köylülerin algısında kuşkusuz tek başına bu propaganda etkili değildi. Esas olarak çerçilerle köylülerin temaslarında yaşanan diyaloglar bu algı üzerinde etkili olmuştur. Köylüler, çerçiler tarafından sorulan sorular, çerçilerin giyinişleri, üslupları gibi pek çok parametre üzerinden çerçileri test etmeye başladıklarını söylemektedirler: "Öncelikle üst başına bakıyoruz. İkincisi konuşma ve hitaplarına bakıyoruz. Çerçiler esas olarak daha basit cümleler kurarken, çerçi kılığında gelenler ise genel olarak işleriyle ilgili çok az soru soruyorlar."⁵⁸ Böylece çerçilerin bilgi taşımak amacıyla köye gelip gelmediğini sınamaya başlamışlar. Genellikle köyden birilerini sorarak sohbet başladıklarını sohbetin ilerleyen aşamasında ise daha detaylı, esas olarak bir çerçinin ilgisini hiç çekmeyecek türden sorulara muhatap kaldıklarında çerçi hakkında bir yargıların oluştuğunu dile getirmektedirler.⁵⁹ Köylüler bu çerçi tipinden bahsederken isimlerini vermekten kaçınmaktadırlar. Çerçilerin sürekli alakasız sorular sorduklarını, köydeki jandarmanın taşınmasından sonra bu tip çerçilerin pek köye uğramadıklarını, kullandıkları dilin çerçilerin kullandığı dille alakası olmadığını ve benzeri gözlemleri olduğunu ifade etmektedirler.⁶⁰ Köylülerin dikkatini çeken bir başka nokta ise çerçilerin sorduğu köylülerin bir süre sonra güvenlik birimleri tarafından gözaltına alınmalarıdır. Bütün bu sürecin sonunda çerçinin güvenlik birimleriyle irtibatlı olduğu kanaati netleştikten sonra köylüler artık çocuklara kadar inen bir propaganda ile çerçiye karşı tedbirler almaktadırlar. Özellikle çocukları ikaz ederek çerçilerden uzak durmalarını söylemektedirler. Bu sürecin sonunda hakkında ajan olduğu kanaati oluşan çerçiler artık köylü ile iletişime geçemez duruma düştüğünde köye gelmemeye başlamaktadır.⁶¹

Köye gelen çerçilerle konuşulan konular köylüler tarafından köyün diğer sakinleriyle bir şekilde paylaşıyor ve çerçi hakkında yargı oluşuyordu.⁶² Ayrıca köy içindeki bu strateji ve bilgilendirme yöntemi önce yakın köylere sonra ise ilçe merkezine doğru yayılmaktadır. Böylece köylüler ve hep birlikte ilçe, o çerçi ile iletişime geçmemeye başlamaktadır. Diğer taraftan köylülerin bu testinden geçen çerçiler ise köylüler tarafından sevilen, sofralarına davet edilen ve ürün alımının devam ettiği kişiler⁶³ olarak işlerine devam etmektedir.⁶⁴

erbaplarını iyice içinden çıkılmaz bir halin içine atmıştır. Çerçi bunun yanı sıra 1990'lı yıllardaki gıda ambargosunun da çerçilik mesleği üzerinde olumsuz etkisi olduğunu dile getirmektedir. Buna göre çerçilerden bazıları çerçiliği ya bırakmak zorunda kalmış ya da bir süre ara vermek zorunda kalmışlardır. Hozatlı çerçi ailesi de bir süre çerçiliğe ara vermek zorunda kalan çerçilerden biridir. Daha sonraki yıllarda yaşanan değişimler çerçilerin tekrardan işine devam etmelerine olanak tanırken esas olarak süreklileşen baskılar pek çok çerçinin çerçiliği bırakmasına neden olmuştur. Hozatlı çerçi, 25.06.2014 tarihli görüşme.

⁵² Hozatlı çerçi, 25.06.2014 tarihli görüşme.

⁵³ Hozatlı çerçi, 25.06.2014 tarihli görüşme.

⁵⁴ Hozatlı çerçi, 25.06.2014 tarihli görüşme.

⁵⁵ Maraşlı çerçi, 10.07.2014 tarihli görüşme.

⁵⁶ Ovacık, D kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

⁵⁷ İmran Ayata, "Kalbim Zeranik'te Kaldı" (67-82), Şükrü Aslan Derleyen, *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2010), 70.

⁵⁸ Ovacık, A kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

⁵⁹ Ovacık, A kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

⁶⁰ Ovacık, B kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

⁶¹ Ovacık, A kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

⁶² Ovacık, E kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

⁶³ Mülahat döneminde köylülerin iki gün önce köye gelen çerçi ile ilgili konuşurken genellikle ondan sempati ile bahsettikleri gözlenmiştir. Bu çerçiyi, daha çok bir yönünü alaya alarak "iyi insan" olduğu şeklinde tanımlamaları köylülerin kendi içinde çerçileri ikiye ayırdıklarını göstermektedir.

⁶⁴ Ovacık, C kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

Köylülerin bu önyargısı ile propaganda, çerçilerin bazılarının istihbaratçı/güvenlik birimleri ile temasta olabileceğine dair kanaati geliştirdi. Bunun yanı sıra radikal sol örgütler tarafından ajan olduğu tespit edilmiş olan bazı çerçilerin öldürülmüş olması bu kuşkuğu büsbütün arttırmıştır.⁶⁵ Köylüler artık eskisi kadar çerçilerden eşya almamaya başlamışlardır. Çerçileri evlerinde misafir etme geleneginden yeni dönemde vazgeçmiş olmaları bu dönemin Dersimlilerinin çerçilere dair kuşkularının dışavurumudur. Bu noktada köylülerin kimi çerçileri iyi, kimilerinin ise tehlikeli olarak tarif ettikleri görülmektedir. "İyi" çerçiyi tanımlamaları istendiğinde onların devletle işbirliği içinde olduklarını düşünmediklerini, gariban olduklarını ve ekmeğini kazandıklarını düşündükleri ifade etmektedirler.⁶⁶

Son olarak 1970'li yıllardan günümüze dair bu algı değişiminin yansısı çerçi tipolojisindeki değişime de kısaca değinmek çalışma açısından önemlidir. Bu dönemde kapitalizmin Türkiye'de ulaştığı seviye ve teknolojik ilerlemelerin de katkısıyla köylüler ürünlerini sadece il ve ilçe merkezinde değil aynı zamanda büyük kentlerden de tedarik etmeye başlamıştır. Bu durum çerçilerin yeni sürece adapte olması zorunluluğunu doğurmuştur. Artık at ya da sırtta heybeyle yapılan çerçiliğin yerine motorlu araçların kullanıldığı bir evreye geçilmiştir. Özellikle arkası kapalı minibüslerin yoğun olarak tercih edildiği bu evrede çerçilerin ürün türleri ve hacminde de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Ürün yelpazesinde tekstil, züccaciye, perde, manifatura gibi ürünler günlük meyveden daha fazla yer almaya başlamıştır. Artık köylülerle ilişkiler sermayenin daha yoğun olduğu bir bütünlüğe evrilmiştir. Çerçinin bütçesi orta halli bir esnafın bütçesine ulaşmıştır. Hatta bu çerçilerden bazıları kent merkezlerinde ticarethaneler kurmaya başladılar. Bunlar içinde Ovacık'ta en iyi bilenini Elâzığ'da bir AVM'ye dönüşmüş olan Sinem AVM'dir.⁶⁷ Bu örneklerin yanı sıra Hozat ilçesinde hâlâ çerçilik yapan aile ise esas olarak çerçilik yapmakla birlikte hayvansal gıda işine olan ilişkisi çerçilikten kazandıklarının önüne geçerek ticari sermayenin ilkel aşamasını çoktan aşmıştır.⁶⁸ Bütün bu örnekler esas olarak Amerika'da ya da ileri Orta Çağ'daki deneyimlere benzer niteliğe sahiptir. Nitekim Türkiye'de de çerçilik mesleğinden ticari hayatın daha ileri aşamasına geçmiş pek çok örnek vardır. Fakat Dersim'deki çerçilerin önemli bir kısmı güvenlik politikalarından dolayı arzu edilen seviyeye ulaşmadan çerçiliği bırakmak zorunda kalmıştır.

VI. Sonuç

Çerçilik mesleğinin Dersim'deki dönüşümünde denetleme, gözetleme ve kontrol altında tutma şeklinde karşılık bulan güvenlikçi politikaların süreklilik gösteren etkisi altında olduğu görülmektedir. Dönüşümde ulus devlet politikalarının homojenleştirici etkisinin yanı sıra sınıfsal karakterinin ardı arkası kesilme-

yen politika bütünlüğünün etkisi söz konusudur. Bu hegemonik bakış kentin etno-dinsel yapısı ile sınıf-etnik temelli taleplerin etrafında örgütlenmiş, kentin gündeminde bunu süreklileştiren bir karşı hegemonya alanı doğurmuştur. Bunlarla sınırlı olmamakla birlikte dönüşümün kendisinin mesleğe yüklediği anlamlar tam da güvenlik kentinin mekân üretimine dair yaklaşımının sonu gelmez baskısı altında şekillenmiştir. Mesleğe yüklenen anlamlar nedeniyle her seferinde bu meslek erbapları, hem iktidarın her çeşidi hem de sıradan insanlar tarafından tereddütle yaklaşılması gereken kişiler olarak tanımlanmışlardır. Bu durum çerçilik mesleğini icra edenlerin ekonomi-politik sorunlarının yanı sıra güvenlikçi politikalarının da meslek alanıyla ilişkilerini göz önünde bulundurulmasına kapı araladı. Dolayısıyla iki iktidar alanının bakış ve algısı, çerçilerden bazıları bu iktidarlara kendisiyle ilişki kurmaya zorlarken bazıları ise bu ilişkilene- nin/ilişkilene-memenin bedellerini bir şekilde ödedi. Ötesinde iktidarlara hedefi haline gelen meslek erbaplarının kendilerini güvenlikçi politikaların içinde kalma/dışında tutma konusundaki çabaları mesleklerine dair oluşan algıda etkili oldu. Özellikle güvenlik ölçekli örgütlenmeye mesafeli olma konusunda gayret gösterenler ise iktidar odakları tarafından kimi zaman öldürüldü, kimi zaman ise çeşitli şekillerde cezalandırıldı.

Bir bütün olarak Dersim mekânında oluşan genel algı; kentin gözetleme, kontrol altında tutulmasında işlev gören alanlardan birinin de çerçilik mesleği ve erbapları olduğudur. Bu bağlamda köylülerin temkinliliği ve dışlayıcılığı ile devletin şüphesi ve istihbarat aracı olarak yararlanma isteği, sol ve Kürt siyasal hareketlerinin de meslek erbapları hakkındaki propagandası birbirini besleyen bir süreklilikte günümüze kadar devam etmiştir. Esas itibarıyla toplumun en yoksul kesiminden gelmeleri nedeniyle dışlanan çerçiler, Dersim'deki politik gerilimin ürettiği dışlanmanın da eklemlenmesiyle çerçiler çoğunlukla başarısız bir ticari deneyimle mesleklerinde başarılı olamamışlardır. Gerçekten de Dersim kırsalına bugün çerçilik yapmaya gelenler, köylüler tarafından sadece iktisadi faaliyet için gelen aktörler olarak görülmemektedirler. Bugün artık köylüler çerçileri kendi içinde ikiye ayırmış durumdadır: çerçilik mesleğini yapanlar ve çerçiliği bilgi amaçlı kullananlar. Köylülerde oluşan bu bakış açısı çerçilerle köylüler arasında olması gereken ticari ilişkiyi sekteye uğratmış durumdadır. Bu durum o kadar netleşmiştir ki köye bir şeyler satmak için gelen çerçi, köylünün çekincesinden dolayı bir taraftan köylüye kendisini anlatma yol ve stratejilerini üretirken diğer taraftan da iktisadi amacını gerçekleştirme çabası içine girmektedir. Bu olumsuz algıyı değiştirme konusundaki gayreti kısmen karşılık bulsa dahi iktisadi gerilemesi artarak devam etmektedir. Bu durumda kuşkusuz ki köyün Türkiye kapitalizmine eklemlenmesinin ulaştığı aşamanın da etkisi belirleyici bir faktördür. Dolayısıyla geçmiş zamanların mesleği olan çerçilik, bugün artık değişen işlevi ve yapısal dönüşümün bir mekâna dair eklemlenme aşaması ile birleşince köyde iyice silikleşmiş bir ticari aktiviteye dönüşmüştür.

Sonuç itibarıyla mekân üretiminin bu ayrıkçı mekândaki deneyimlenmesinin güvenlik öncelikli üretimi, kentin genelinde yarattığı çok yönlü olumsuzluklara ek olarak kentin en küçük ticari aktörleri olan çerçileri de içinden çıkılmaz bir

⁶⁵ Ovacık, D kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

⁶⁶ Ovacık, E kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

⁶⁷ Ovacık, A kişisi, 26.06.2014 tarihli görüşme.

⁶⁸ Hozatlı çerçi, 25.06.2014 tarihli görüşme.

sürecin içine itmiştir. Kentin güvenlik politikaları ekseninde süreklileşen "tehdit" olarak görülme algısı mekânın üretiminin farklılığı olmakla birlikte, kent ve kentliyi gündelik hayatın bütün pratiklerinde içinden çıkılmaz bir mekân üretiminin parçası haline getirmiştir. Bu durum o kadar belirgin bir hal almıştır ki çerçi gibi oldukça düşük sermaye ile ticaret yapan meslek erbabının artık sürdürülemez hale gelen bu ilişkiden kopmasına neden olmaktadır.

Kaynakça

- Antranik, *Dersim Seyahatname*, haz. Morgosyan Ardaşes, çev. Payline Tomasyan, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2012.
- Arslan, Serhat, Pülümür'de "Eğitim": Kırmızıköprü Yatılı İlköğretim Okulu Örneği(YİBO)" *Pülümür*, der. Şükrü Aslan, Ankara, Ütopya Yayınları, 2016: 283-307.
- Aslan, Şükrü, "Genel Nüfus Sayımı verilerine göre Dersim'de 'Kayıp Nüfus': 1927-1955", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde, der. Şükrü Aslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010: 397-412.
- Aştın, Sait, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Ankara: AKDİTYK Araştırma Merkezi, 2000.
- Ercan, Harun, "1970'li Yıllarda Tunceli/Dersim'de Toplumsal Mücadeleler ve Dinamikleri", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde, der. Şükrü Aslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010: 507-534.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 3. Baskı, Sosyal Yayınları 1995.
- Gündoğan, Azat Zana, "1960'lı Yıllarda Tunceli/Dersim Kent Mekânında Siyasal Eylemlilik: Doğu Mitingleri", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde, der. Şükrü Aslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010: 481-506.
- Gündoğdu, Cihan ve Vural Genç, *Dersim'de Osmanlı Siyaseti, İzale-i Vahşet, Tashih-i İtikad ve Tasfiye'yi Ezhan 1880-1913*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2013.
- Hendrickson, R., "Çerçilerden Görkemli Emporyumlara", *Cogito: Dünya Büyük Bir Mağaza*, 5, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- İmran, Ayata, "Kalbim Zeranik'te Kaldı", *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde, der. Şükrü Aslan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010: 67-82.
- Jongerden, Joost, *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*, çev. Mustafa Topal, İstanbul, Vate, 2008.
- Karaömerlioğlu, M. Asım, "Türkiye'de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri", (174-191), *Toplum ve Bilim*, 106, İstanbul: Birikim Yayınları, 2006.
- Maurice, Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev. F. Akar, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- Pirenne, Henry, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uğur Kocabaşoğlu, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Sağlam, Ali, "Mekân Üretiminde Güvenliğin Yeri: Pülümür İlçesi Örneği", *Pülümür* içinde, der. Şükrü Aslan, Ankara, Ütopya Yayınları, 2016:164-195.
- Şener, Mustafa, *Türkiye Solunda Üç Tarz-I Siyaset Yön, MDD ve TİP*, İstanbul, Yordam, 2015.
- Scott, James C, *Tabaklık ve Direniş Sanatları Gizli Senaryolar*, Alev Türker(çev), 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, C. 1, İstanbul, Simurg, 2002.

Uluğ, Naşit Hakkı, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, Analiz Basım Yayın, 2007.

Varlık, M. Bülent (haz.), *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, Ankara, Dipnot, 2007.

Weber, Max, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Laif Boyacı, C. 1, İstanbul: Yarn, 2012.

Zileli, Ümit, *Vur Emri, Bir Asteğmenin Tunceli Anıları*, 3. Baskı, Ankara, Anı Yayınları, 1991.

Öz: Devletin etno-kültürel nitelikleriyle bilinen mekânlara dair öncelikleri arasında kenti/kentlileri ve dolayısıyla kırsalı gözetim altında tutmak, kontrol etmek ve onlar hakkında sürekli olarak veriler elde etmek gelir. Bu kabul ile hareket eden devlet, mekân ile iletişimi olan bütün unsurları kullanmaya çabalar. Bu bağlamda ticari aktiviteler içinde yer alan kimi iktisadi aktörleri de mesleklerini icra ederken devletin bu önceliğine hizmet edecek bir noktaya zorlanırlar. Böylece iktisadi aktörler asli mesleklerinin yanında başka meslekler/işlevler de üstlenirler. Hatta bu işlevler kimi zaman aktörlerin asıl işlevlerini silikleştirir. Hal böyle olunca mesleğin kendisine dair algı da başka bir yerden kurulur ve bu haliyle içerikleri tartışmalara konu olabilir. Türkiye'de "Çerçilik" deneyimi de bu anlamda farklı işlevler üstlendiği yönünde çeşitli algı ve tartışmalara konu olmuş bir ticari faaliyet alanı olagelmıştır. Bu makalede yakın tarihimize kadar etkin bir ticari faaliyet alanı olan "Çerçiliğin" güvenlik bağlamında farklılaşan işlevleri, etno-kültürel nitelikleriyle bilinen Dersim'deki durumu açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Dersim'deki bu yaygın algının bir parçası olarak bir köyden hareketle çerçilik ile güvenlik politikalarının nasıl bir sürecin ürünü olarak ortaya çıktığı çerçi-köylü ilişkileri üzerinden açığa çıkarılmıştır.

Anahtar sözcükler: çerçilik, toplumsal mekân, güvenlik politikaları, iktisat, Dersim

The Experience of Being a Peddler in Dersim under the Determining Influence of Security and Trade

Abstract: Among the priorities of the state towards places identified by their ethno-cultural characteristics is putting these places under surveillance and control, thereby trying to acquire data from them. Functioning within this given framework, the state tries to make use of all the elements that communicate with the place. In this regard, some economic agents, while carrying out their trade functions, are forced into a situation in which they come to serve that priority of the state. This way, these economic agents assume different functions beside their main professions. These different functions may even obscure the main profession of these agents. Under these circumstances, perceptions towards the profession are reconstructed through utterly different reference points and thus become a subject of discussions with its new content. In this sense, the experience of peddling (çerçilik) in Turkey has been a subject of debate for assuming different functions than simple trading. This article attempts to clarify the differing functions of peddling, which had been an active field of business until recently, within the context of security politics through the case of Dersim known for its particular ethno-cultural characteristics. Based on the case study of a village and as part of a widespread perception in Dersim, this article examines the processes that lie behind the emergence of peddling and security oriented politics through an analysis of the form of relations between peddlers and villagers.

Keywords: peddler, social space, security politics, economics, Dersim

Kartpostal: Fırat nehri ve Pertek kalesi. Yüzyıl başı.
[Ahmet Yüksel Arşivi]

Dersim çerçicilerinin tedarikçisi Harputlu Hırdavatçı.
[Ertuğrul Danık, *Anılarda & Fotoğraflarda Kalan Harput*, Ankara 2010]

Global Tarihten Global Entelektüel Tarihe: Gelişimi ve İmkanları Üzerine

Özlem ÇAYKENT*

21. yüzyılda tarih yazımı artık eskisi gibi değil. Ne yaparsak yapalım bilgi ağları, gelişen arşiv çalışmaları ve bölgeler arası iletişimin artması ile eski ulus-devlet sınırlarıyla örülmüş milli tarih anlayışlarını bırakıp daha geniş bir bakış açısına ihtiyaç duyuyoruz. Bu yazının motivasyonu basmakalıp tek merkezlilikle anlaşılacak bir tarihin tersine ince ayrımların ve farklı seslerin sonsuz açılımlarında sorulara cevap arayan ve gördüklerini yorumlayan bir insanlık tarihi üzerinden tarihi kavramanın imkanlarını düşündürmektir. Amaç, global tarih tartışmalarına kısaca bakacak olursak, buradan entelektüel tarihin ne olduğunu ve bu alanın global çalışmalara açılmasını irdelemektedir. Nihai bir metot önerisi ortada olmasa da üzerine durulması gereken bazı yaklaşımlara bakılacaktır. Tarihçiler artık internet çağında, her yerden ulaşılabilen dijital kaynaklar sunan arşiv ve kütüphaneler, dünyanın her yerinden ulaşabileceğimiz kitap ve dergiler aracılığı ile geçmişten gelen sonsuz sayıda ses ve anlatıya ulaşabiliyorlar. Bu çokluğu anlamak ve buradan sadece yerel ve tekil tespitler yapmanın ötesine geçmek için bu iyi bir fırsat sunmaktadır.

19. ve 20. yüzyılın dar anlamda milliyetçi, münferit, kendi kendine yeten sınırlar içinden anlayan ve anlatan tarih yazımının günümüz soru ve ihtiyaçlarına karşılık vermediği çok açıktır. Geçmişten bugüne evrensel tarihle başlayarak

* İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Tarih Bölümü / caykent@gmail.com
Makaleyi çeşitli aşamalarında okuyan Hanife Aliefendioğlu, Oktay Özel ve Sinan Kaya'na çok teşekkürlerimi sunarım.

dünya tarihi ve global tarih gibi büyük tarih projeleri bir kültürün hegemonik iktisatlarının -dini veya siyasi- bir parçası olarak çok eleştirildi. Ancak burada global tarih, daha özeldir de global entelektüel tarih anlayışına Fredric Jameson'un yaklaşımıyla bir daha göz atmak da faydalıdır. Jameson'a göre her metin potansiyel olarak hem ideolojik hem de ütöpiktir ve böylece bir taraftan hegemonik sistemleri sürdürürken diğer taraftan da bağımsızlaştırıcı ve özgürleştirici bir potansiyele sahiptir.¹ Global, dünya veya evrensel kavramlarının elbette siyasi okumalarını yapmak mümkündür. Ancak Jameson'un ima ettiği gibi hâlâ eleştirilecek tarafları olan global entelektüel tarihe çok/eş zamanlı ve çok/eş anlamlı bir tarih analizinin yolunu açabilecek yeni bir yaklaşım olarak bakmak da olanaklıdır. İtalyan tarih bilimi uzmanı Arnaldo Momigliano'nun 1949'da söylediği gibi, çabaların devam etmesine bakılacak olursa, anlamlı ve kabul edilebilir bir dünya tarihi veya global tarihe hâlâ ihtiyacımız olduğu açıktır.² Aşağıda da bahsedileceği üzere global tarih yazımındaki gelişmelerin önünü açan birçok faktör var.

I. Global Tarih

Global tarih nedir sorusuna cevap arayan eserler çoğalmakta. Dominic Sachsenmaier'in vurguladığı gibi burada tek bir tarif yapmaya çalışmak yerine mesela Almanya, Amerika Birleşik Devletleri veya Çin gibi farklı bölgelerde, global tarihlerin farklı siyasi ve sosyal bağlamlardaki tarihsel perspektiflerle yazıldığını anlamak gerekir.³ Buradaki ortak nokta global tarih mevcut tarihsel bakışlara eleştirel bir yaklaşım olarak filizlenmiş olmasıdır. Bu eleştirel çalışmalardan önemli biri Arnold Toynbee'nin 1934-39 arası yazdığı 6 ciltlik *Study of History* eseridir. Toynbee, burada geniş bağlamli bir yaklaşım ile milli tarihlerin sınırlarının ötesine geçerek bir felsefi bakışla tüm uygarlıkları tematik doğuş, genişleme, parçalanma ve yok olma gibi kategoriler altında incelemeye çalışmıştır. Buna, Toynbee, makro ölçekli sosyal birimlerde tarih analizi yapmak der.⁴ 21 uygarlık ve 650 ilkel toplumu ele alır. Kendinden önceki evrensel tarih yazımında olduğu gibi tarihin örgüsünde evrensel dinlere birincil bir rol biçmiştir. Oldukça başarılı bir çalışma olsa da Toynbee'nin analizinin yer yer global entegrasyonun ilerlemeci bir anlayış ile eski kavramsal sentezler çerçevesinde kurulduğu görülmektedir.⁵

Braudel'in ortaya attığı *histoire mondiale* kavramının birçok tarihçi için biraz daha farklı bir yaklaşım ile bugünkü global tarih tanımlarına biraz daha yakın durduğu söylenebilir. Annales Okulu'nun katkılarıyla 1950 ve 60'larda post-kolonyal sömürgecilik sonrası bir dönemde güçlenen dünya tarihi anlayışı, 1980'lerden itibaren çoğalmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır.⁶ 1970 ve 80'lerde erken örnekleri görülse de bu alan, 1990'da *Journal of World History* [Dünya Tarihi Dergisi] ve *Journal of Global History* [Global Tarih Dergisi]'nin yayınlanmaya başlamasıyla kurumsallaşmış ve yaygınlaşmıştır.

Eleştirilere daha yakından bakmakla başlamak yararlı olacaktır. Birçok tarihinin duymaktan pek hoşlanmadıkları kavramlar dünya tarihi ve global tarih. En başta bu alanın yeni bir şey olmadığı kanısı vardır ve bu da kısmen doğrudur, çünkü daha geniş bir çerçeve kurma kaygısı tarih yazımının her döneminde olmuştur. Tacitus'un farklı milletlerin tarihine bakmasından başlayarak Avrupa'da 17. yüzyılda piskopos Jacques-Besigne Bossuet ve 18. yüzyılda John Gatterer'in evrensel tarih anlayışını daha geniş bir bakış açısı ihtiyacına bağlamak elbette mümkün. Daha sonra Voltaire, Avrupa'yı biraz daha geniş bir bağlam sağlamak veya evrenselliği yakalamak için çalışmalarına Asya ve İran'ı dahil etmiştir. Tüm milli tarihçi tutumuna karşın Leopold von Ranke, 19. yüzyıl başında evrensel tarih yazımını desteklemiştir. George Bancroft, Amerika'daki gelişmelere Avrupa bağlamında bakarak milletlerarası tarihin önemini vurgular. Ancak bunların her biri çokça tartışıldığı üzere bütüncül olmayıp yine Avrupa ve ABD'yi merkeze alan, dışında kalan yerleri kendi varlıkları üzerinden anlamlandırma ve entegre etme çabası olarak görülür. Malum evrensel tarih evrenin tarihini Avrupa'nın tarihine indiriyor ya da dışarıda kalmış kültürleri Avrupa standartlarıyla yargıyordu.⁷ Buradaki dikkat çekilmesi gereken önemli nokta, eleştirilerin hedef aldığı referans alınan kategorilerdir. Bunlar çoğunlukla tek bir tarih algısı yaratan doğu-batı gibi ikili ayrımlar ve medeniyet gibi tarihsel olmayan total ve büyük homojen genellemelerden oluşmaktadır.⁸ Kullanım kolaylığı sunan bu kategoriler, yeni itirazlar veya haritalandırmalar ışığında çeşitli eleştirilere uğramaktadır.⁹

⁶ Bu alanda isim yapmış başlıca araştırmacılar Pitirim Sorokin, Carrol Quingley, Christopher Dawson, Lewis Mumford, Eric Voegelin, Immanuel Wallerstein, William Hardy McNeill, Michael Mann, Clive Ponting, Christopher Bayly, Philip D. Curtin, Robert McNeill ve Jürgen Osterhammel'dir.

⁷ E. Ka-May Cheng, *Historiography, An Introduction* (London: Continuum, 2012), 134.

⁸ Bu kümeleme ve tek tipleştirme için örneğin bkz. S. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Cem Soydemir ve Mehmet Turhan (İstanbul: Okyanus, 2004) ya da daha küçük çapta ama bu ikilik üzerinden kurulan başka bir eser B. Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, çev. İhsan Durdu (İstanbul: Ayışığı Yayınları, 2001); her ne kadar eleştirel olsa da tek odaklı medeniyet kavramından kurtulamayan W. McNeill, *A World History* (Oxford: Oxford Uni. Press, 1999).

⁹ Bu meseleleri sorun edenler örneğin M. G. S. Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* (İstanbul: Yöneliş Yayınevi, 2003); Hodgson, *İslam'ın Serüveni* (İstanbul: İz, 2000); Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System 1250-1350* (Oxford: Oxford University Press, 1989); M. Lewis ve K. Wigen, *The Myth of Continents: A Critique of Metageography* (Oak-

¹ Fredric Jameson, "Conclusion: The Dialectic of Utopia and Ideology," *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act* (London: Routledge, 1989), 281-99.

² Edoardo Tortarolo, "20. Yüzyılda ve Ötesinde Dünya Tarihi," *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme* (İstanbul: Tarih Vakfı, 2000), 215-217 (214-223).

³ Dominic Sachsenmaier *Global Perspectives on Global History: Theories and Approaches in a Connected World* (New York: Cambridge University Press, 2011), 39.

⁴ Bkz. C. T. McIntire ve M. Perry (der.), *Toynbee Reappraisals* (Toronto: Toronto U. Press, 1989).

⁵ M. Lang, "Globalization and Global History in Toynbee," *Journal of World History* 22, 4 (2011): 747-783.

Global ve dünya tarihi bazen birbirinden farklı, çoğu zamanda birbiriyle çakışan kavramlar olarak kullanılmaktadırlar. Yakın bir zamanda yayınlanan *Thinking History Globally* [Tarihi Global Düşünmek] kitabında Diego Olstein, bu iki kavramı ve bağlantılı daha birçoğunu incelemeye almıştır. Olstein'a göre global tarih globalleşme sürecinde bölgeler arası bağlantıları incelerken her türlü tarihsel unsur, fenomen ve süreç için bu global bağlamı alır. Oysa dünya tarihi dünyayı bir analiz birimi olarak ele alarak ancak bu birime ya da tüm insanlığa etki eden süreçleri veya fenomenleri inceler. Burada bölgeler arası bağlar önemli değildir, dolayısıyla da zaman olarak globalleşme süreci öncesine de bakılabilir.¹⁰ Bu iki tarih yazımı pratiğine baktığımızda, ikisi arasında Olstein'ın bu tanımları kadar keskin ayrımlar olmadığını söylemek mümkün. Nitekim modern ve yeniçağ öncesi tarihler hakkında bilgimiz arttıkça dünyanın geçişken ağlarının her dönem yoğun olduğunu görüyoruz. Global tarihe, yerel öznellikleri gözden kaçırmayarak, ticari ve siyasi globalleşme süreci çerçevesinden çıkıp her alanda iletişim ağlarını örmek olarak genel bir yaklaşım gerekmektedir. Ancak şüpheli yaklaşımı ve eleştirelliği elden bırakmamak da faydalıdır.

Global tarihin içeriği ile ilgili somut olarak iki problemi tespit etmek gerekiyor. Bunlardan biri global tarihin bir tarihinin araştırma beceri ve yeteneklerini aşabildiğidir. Birinci el kaynağa ulaşamama, bu genişlikte dil becerilerinin olmaması gibi metodolojik zorluklar genellikle fazlaca ikinci el kaynaklara dayanarak yazılmasına sebep olabilir. Bu tür anlatıların güvenilir olmayabileceği veya yüzeysel olduğu öne sürülmektedir. İkinci sorun ise yukarıdaki tanımlara bağlı olarak bu global tarihin siyasi bir çabanın parçası olabileceğidir. Bir taraftan Batı'ya bir karşı duruş olarak bu tür tarihlerin, yukarıda 18. ve 19. yüzyıl tarihlerine yapılan eleştirilere benzer bir şekilde, Batı'nın yeni emperyalist hakimiyet arayışlarından biri olarak görenler vardır. B. Stuchey ve E. Fuchs'un editörlüğünü yaptığı *Writing World History* [Dünya Tarihini Yazmak] adlı kitapta yer alan "What is World History" adlı makalesinde Arif Dirlik küreselleşmenin eski modernizasyonun ve hatta batılılaşma paradigmalarının yerini tutacak çağdaş olarak da görülebileceğini söyler. Küreselleşmenin insanın kaderi gibi gösterilerek, son dönemde kapitalist dünyanın teknoloji ve ticaretle hızlandığı bu sürecin global tarih tarafından doğal bir sonuç gibi meşrulaştırıldığını vurgular.¹¹

Yine eleştirel bir tutum ile Sanjay Subrahmanyam global tarih söyleminin ilginç ama pratiğinin zayıf olduğu eleştirisi getirir. Yani global tarih henüz metodolojik bir yaklaşım sunmamaktadır. Subrahmanyam'ın çok açık bir şekilde ifade ettiği gibi Avrupa ve Amerika'da global tarih, "Batı'nın kültürel üstünlüğüne saldırı, Aydınlanma'ya çamur atma ve Avrupa'nın genişleme ve dünya çapında imparatorluk kurma sürecinin bir kültürel ve fiziki soykırım tarihinden" ibaret-

tir.¹² Oysa tarihe daha geniş bir perspektiften bakılacaksa asıl üzerinde durması gereken husus yerel coğrafya ve kronolojiler üzerinde durarak karşılaştırmalı bir tarih ortaya çıkarmaktır. Bu grup tarihçiler metot olarak daha ziyade eski yaklaşımları savunurlarken yerel odaklı bir tarih ile eski milli tarihlere bir alternatif sunmaya çalışırlar. Bu eleştiri ve problemlere global tarihin ne olduğu ve hangi ihtiyaç ve olanaklardan çıktığını irdelerek cevap verilirse tartışma daha da açıklık kazanacaktır.

İlk denemeleri, bağlar ve ilişkiler yaklaşımını yeni ve revizyonist bir tarih anlayışı ile ortaya koyan Braudel ve Annales Okulu'nda izlemek mümkün. Global tarihin içinde görülmesi de mesela Akdeniz çalışmaları bu yaklaşımların uygulandığı alanlara iyi bir örnektir. Akdeniz'in bütüncül bir yapı mı, yoksa kültürel, dini veya siyasi sınırlarla ayrılmış bir mozaik mi olduğu tartışması uzun zamandır yapılmaktadır. Yani Akdeniz'in daha geniş bir resim içindeki yerine bakan tarihler var ve bunlar tarihsel olarak bölgelerin müstakil araştırma birimleriyle anlaşılamayacağını ileri sürerler. Braudel, çoklu ortaklıklar üzerine kurulmuş bir medeniyet örneği olarak Akdeniz'i bütüncül ele almak gerekliliği üzerinde durmuştur.¹³ Braudel'e göre sosyo-ekonomik ve siyasi sistemler ancak birbirleriyle ilintili olarak var olabilecekleri için bütüncül bir bakış gerekir. Bu görüşün devamı olarak görülebilecek Faruk Tabak'ın Akdeniz dünyası ise yine uzun vadede bütüncül bir yaklaşımla anlaşılabilir ekolojik, sosyal unsurlar ve global ekonomik taleplerin değişimleri üzerine kuruludur.¹⁴

Yakın zamana kadar Akdeniz örneğindeki diğer çalışmalar iki örüntüye bakma eğilimindedir. Bunlardan birincisi entegrasyona bakmaktır, yani bu süreçlerin insanları nasıl bir araya getirdi? Diğer ise Akdeniz'deki toplumların farklı deneyimlerine odaklanmaktadır. Bu bütüncül anlayışın yanı sıra bir de bölgenin otonom - milli, kültürel, dini - alanlarının bir araya gelmesinden oluşan bir mozaik olduğu fikri vardır ki bu da özellikle aradaki bölünmelere vurgu yapar.¹⁵ Heterojen yapılar üzerinde duran bu çalışmalar zamanla bu yapıların çatışmasından ziyade birbirlerine olan bağımlılıkları odaklanmaya başlar. Bunlar daha eklektik yaklaşımlar olup Akdeniz'in heterojen yapısını vurgulayan araştırmalar doğurmuştur. Mesela Akdeniz'in uzun vadede iklim ve tarım unsurlarını göz önünde tutarak daha geniş bir coğrafyayla ilişkilendiren müstakil araştırmalar ve konferanslar 2000'li yıllarda sayıca artmıştır. Türkiye'de yapılan *Akdeniz Dünyası* böyle bir toplantı sonucunda yayınlanan makalelerden oluşmaktadır.¹⁶

¹² Sanjay Subrahmanyam, "Global Intellectual History Beyond Hegel and Marx," *History and Theory* 54 (Şubat 2015): 127.

¹³ F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Vol. 1 (New York: Perennial Library, 1972), 14.

¹⁴ Faruk Tabak, *Solan Akdeniz, 1550-1870: Coğrafi-Tarihsel bir Yaklaşım* (İstanbul: YKY, 2009).

¹⁵ Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier, A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier* (Chicago: Uni. of Chicago Press, 1978).

¹⁶ Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Eyüp Özveren ve Süha Ünsal, *Akdeniz Dünyası: Düşünce, Tarih, Görünüm* (İstanbul: İletişim, 2006).

land: University of California Press, 1997); V. H. Aksam ve D. Goffman (der.), *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, çev. Onur Güneş Ayas (İstanbul: Timaş, 2011).

¹⁰ Diego Olstein, *Thinking History Globally* (London: Palgrave Macmillan, 2014), 24, 27.

¹¹ Arif Dirlik, "Confounding Metaphors, Inventions of the World: What is World History for?", ed. B. Stuchey ve E. Fuchs, *Writing World History* (Oxford: Oxford Uni. Press, 2003), 91-133.

Yeni yaklaşımlar olarak görebileceğimiz bu çalışmalar ise bölünmüş topografyaların birbirine bağımlılığından çıkan bir birlik olarak bakarak heterojen yapıları açıklamaya çalışmıştır.¹⁷ Pregrine Horden, Nicholas Purcell ile birlikte yaptıkları çalışmaları ve David Abulafia'nın çalışmaları buna örnek verilebilir.¹⁸ Horden ve Purcell'in eseri, Akdeniz'i deniz yoluyla nispeten daha kolay bir iletişime sahip "sonsuz karmaşık bir birlik" içinde çeşitlilik barındıran bir sistem olarak görür. Bu yaklaşım son on yıldır sayıları artan konferans ve tebliğlerde kendini göstermektedir.¹⁹

Bu çalışmalar arasında oldukça önce çıkmış, sorgulamalar ve arayış açısından dünya tarihi alanında öncü bir tarihçi olan Marshall Hodgson'dan bahsetmeden geçmemek gerekir. Hodgson, özellikle Batı merkezli yaklaşımlar ve İslam'ın dünya tarihlerindeki yeri üzerinde durmuştur. Mevcut makro tarihleri eleştiren, medeniyet tarihlerinde Batı'nın modernitenin salt menşei olarak gösterilmesine karşı çıkan ve dünya medeniyetler haritalandırmasına yeni bir bakış sunan Hodgson'un eserlerinin her biri değerli çalışmalardır. *Rethinking World History* adlı kitabında yer alan "Dünya Tarihi Yapmak Üzerine" adlı bölümde herkesin kendi yaşadığı bölge ve zamana uygun kimlikler doğrultusunda bir tarih anlayışının varlığından söz eder ve tarihinin görevinin bunları ortaya koyarak öğrencileri "daha doyurucu bir imaja" yönlendirmek olduğunu söyler.²⁰ Bu imajların Amerikan öğrencileri açısından, Yahudi-Hristiyan, Marxist bağlamda ya da Batıcı bir şekil aldığını vurgulayarak eleştirir. Bu görüşler, Batı'nın dışında kalan yerlere genellikle dışlayıcı ve ikincil roller biçer. Bunun da şüphesiz medeniyet algısı ve tek merkezli dünya anlayışı ile ilintili olduğunu vurgular. Mesela İslam'ı veya Kuzey Afrika ve Asya gibi yerleri ya modernitenin inşasının dışında kalan Asya tipi üretim tarzı ya da yine ayrıksı bir İslam medeniyeti açıklamaları üzerinden sunarlar.²¹

Hodgson'da da bir analiz birimi olarak karşımıza medeniyet kavramı çıkıyor. Ancak onun için medeniyet devlet ve imparatorluk gibi kavramlarla yola çıkılmayan çok kaynaklı kültür bloklarının birikimiyle oluşuyor.²² Nitekim "Dünya Tarihinde İslam'ın Yeri" bölümünde bu algının yanlışlığı üzerine gider. Daha önce bunu *The Venture of Islam* [İslam'ın Serüveni] çalışmasında oluşturduğu

"İslam ile karşılaşmış" (*Islamicate*) medeniyet kavramı üzerinden anlatır.²³ Eserin üç cildinde anlattığı yaklaşık 1500 yıllık serüvende bilinen dünyanın birbirleriyle iletişimi üzerinde durarak İslam'ı kültürel bir gösterge olarak ele alarak Müslüman olmayan komşular tarafından kabul gören egemen siyasi ve sosyal yapı olarak açıklar.²⁴ İslam, tek bir devlete veya coğrafyaya ait olmayan ve dünya ile bağları ve iletişimi bol olan bir birimdir. Palmira Brummett, bu analizi elit kültüre dayanan bir medeniyet kavramının açıklaması olmasından dolayı eleştirir ancak "yine de Hodgson'ın toptancı kategorileri bile ince ayrıntılar göstermeye yatkındır."²⁵ Şimdi bu yaklaşımların oraya çıkmasına katkıda bulunan tarih yazımı pratik ve bağlamlarına bakmak gerekir.

Yukarıda belirtilen eleştirel yaklaşımlar her ne kadar önemli tespitler ortaya koysa da Jerry Bentley'e göre yine de abartılı genellemeler yaparlar.²⁶ 20. yüzyılın ortasından itibaren tarih yazımı sosyal bilimlerdeki diğer alanlarda ortaya çıkan kuram ve yaklaşımlarla beraber gelişti. 1960'ların analizlerini kültüre (*cultural turn*) ve 1970'lerin dile (*linguistic turn*) çevirmesi sonucunda oldukça tartışılan aşamalar ortaya çıktı. Her aşamada tarih yazımı hem yaklaşım hem de kaynaklar açısından zenginleşti. Bu yeni yaklaşım, tarih yazımında ortaya atılan hegemonik ilişkiler, kolonyal yapılar, Avrupa merkezilik, madunlar ve milliyetçilik gibi sorunları farklı ve yeni eleştirel yaklaşımlar ile yenmeye çalıştı.

Bazı uluslararası tarihçiler milli sınırların ötesine bakıp devletler arası ilişkilerle odaklanmayı çözüm olarak gördü. Ulusötesi tarihçiler bölgesel sınırları aşarak hastalık, kurum ve yönelim temalarına odaklandılar. Karşılaştırmalı tarih ise belli tarihsel konuların farklı bölgelerde nasıl ortaya çıktığına bakarak bu eleştirileri aşmaya çalışır. Büyük tarih (*Big History*) daha da uzun dönemli ve geniş kapsamlı seküler bir evrensel tarih kurarak, dünyanın bir bütün olarak tarihini ele almaya çalışır. Son olarak da dünya, global ve büyük tarih gibi çalışmalar, tarih ve tarih öncesinde evrenselleşen ve farklı global arenaları birbirine bağlayan bir alanı ortaya çıkardı. Global tarih veya dünya tarihi çok yakın bir zamanda, özellikle de Anglofon ve Frankafon akademide, yerini hızla sağlamlaştırdı. Giderek yaygınlaşan bu alt dallar Avrupa, Amerika ve Doğu Asya'da tarihin yeni araştırma alanı olarak yerini aldı. 1990'lardan itibaren kurumsallığı gelişen "global yönelim" Tarih bölümlerinin müfredatlarına yerleşti; kendi araştırma alanları, dergileri ve fonlarını kurdu. Entelektüel tarih alanında da bu yaklaşımlar 2000li yılların başında etkili olmaya başladı. David Armitage'ın uluslararası-dönüş (*international turn*) ya da Shelley Fisher Fishkin'in 2004'te kültürel çalışmalar alanında sınırların nedensiz ve tesadüflüğü (*arbitrariness*) üzerine kurduğu ulusötesine dönüş

¹⁷ Özlem Çaykent ve Luca Zavagno, "Introduction," *Islands of the Eastern Mediterranean: A History of Cross-Cultural Encounters* (London: I.B. Tauris, 2014), 3.

¹⁸ P. Horden ve N. Purcell, *The Corrupting Sea, A Study of Mediterranean History* (Oxford: Wiley-Blackwell, 2000); D. Abulafia, *The Great Sea, A Human History of the Mediterranean* (Oxford: Oxford Uni. Press, 2011).

¹⁹ Mesela Çaykent ve Zavagno (der.), *Islands*; Çaykent ve Luca (der.), *People and Goods on the Move. Merchants, Networks and Communication Routes in the Medieval and Early-Modern Mediterranean* (Salerno: MKCH Books Series, 2016).

²⁰ M. G. S. Hodgson, *Rethinking World History*, Cambridge U. Press, 1993, 91.

²¹ Hodgson, *World History*, 98, 97-125.

²² P. Brummett, "Dünya Tarihinden Piri Reis'e Erken Modern Osmanlı Mekanını Tahayyül Etmek," Virginia H. Aksan, Daniel Goffman (der.), *Erken Modern Osmanlılar*, çev. Onur Güneş Ayas (İstanbul: Timaş, 2011), 38-40.

²³ M. G. S. Hodgson, *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, cilt I (Chicago: University of Chicago, 1974), 59.

²⁴ Hodgson, *The Venture of Islam*, 3 cilt (Chicago: University of Chicago, 1974).

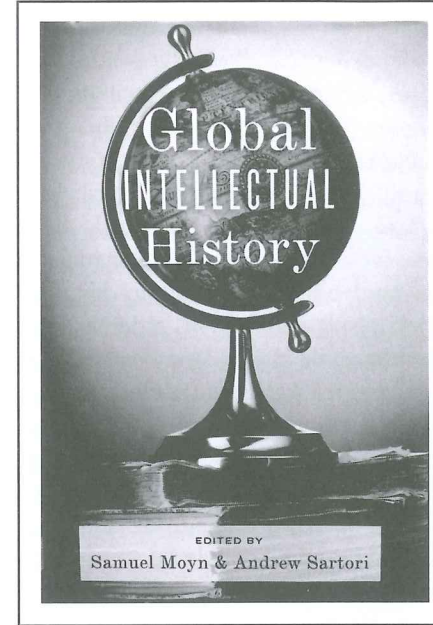
²⁵ Brummett, 38 ve 10. dipnot.

²⁶ J. Bentley, "Myths, Wagers, and Some Moral Implications of World History," *Journal of World History* 16 (2005): 70-71.

(transnational turn) entelektüel araştırmalarda kullanılan kavram ve yaklaşımlar olmaya başladı.²⁷

Sebastian Conrad *What is Global History?* [Global Tarih Nedir?] kitabına Christopher Bayly'nin "Kendileri henüz fark etmemiş olsalar da artık tüm tarihçiler Dünya tarihçileridir" sözüyle başlıyor. Conrad'ın bu kısa ifadesine göre global tarih "fenomen, olaylar ve süreçlerin global bağlama yerleştirildiği bir tarihsel analiz biçimidir."²⁸ Soğuk Savaş sonrası ve 11 Eylül 2001 olayları gibi sadece ortaya çıktığı coğrafya ile açıklanamayacak gelişmeler global süreçlere duyulan ilgiyi artırdı. Conrad, tarihçilerin araçlarının, özellikle de sordukları soruların ve bunlara verilen cevapların arandığı bağlamlar açısından yetersizliği nedeniyle buna ihtiyaç duyulduğunu söyler.²⁹ Conrad medeniyet, dünya tarihi ve tarihsel kategoriler hakkında detaylı fikirler yürütmüştür. Tutumu, kendinden önce Hodgson'un Batıcı yaklaşımlar hakkında yaptığı tespiti yakındır. Hodgson Batı merkezliliğin "tarihsel literatür aracılığıyla istemli veya istemsiz binlerce incelikli şekilde pekiştirir" diye vurgular ve temel kategorilerin sorgulanması gerektiğini söyler.³⁰ Conrad tarih yazımındaki buna yönelik yetersizlikleri iki açıdan ele alır. Bunlardan birincisi disiplinlerin kavram ve yöntem açısından fazlasıyla ulus devlete bağımlı gelişmeleri; ikincisi ise Avrupa veya Batı merkezli bir yaklaşımın ortaya çıkmış olmasıdır. 19. yüzyılda ortaya çıkan sosyal bilimlerin disiplinleri içinde tarih ayırt edici bir farkla kimlik inşasında fazlasıyla ulus devletle bağlı gelişti. Bu da sosyal bilimlerin muhayyilesinin fiziksel ve zihinsel olarak bir devletin sınırlarıyla çevirili kalmasına sebep oldu. Conrad'a göre "bunun da ötesinde, disiplinlerin bu milliyetçi metotları, teorik olarak, esas araştırma birimi olarak, bir toplumu 'muhafaza' eden belirli bir ülkeye ait, ulus devleti varsaydı."³¹ Tarih deyince akla artık tarihçinin içinde bulunduğu ülkenin tarihi gelmekteydi. David Armitage ve Conrad'ın da dediği gibi modern disiplinlerde çalışmalar milli sınırlar ve milli çalışmalarla sınırlandırılmıştır.³² Buna bir tepki olarak Avrupa'da ortaya çıkan ve hep üstün tutulan ulus kavramının bir standart olamayacağı fikri bazı Hintli tarihçiler arasında yaygınlaştı. Ortaya çıkarttığı kültürel emperyalizmi vurgulayarak modern ulus-devletin meşruluğunu sorgulayan Prasenjit Duara, bu süreci "tarihi ulustan kurtarmak" olarak adlandırır.³³

Buradan bakıldığında Türkiye'de de tarih dendiğinde ve hatta tarih bölümünün müfredatlarına bakıldığında, tarihçilerin araştırma ilgilerinin ve sunulan derslerin çoğunluğunun Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi olduğu görülmektedir. Ortaöğretim ders kitapları üzerine çalışmalarda ise diğer bölgelere ve hatta Türk-İslam öncesi Anadolu tarihine ayrılan yerin oldukça az olduğu ortaya koyulmaktadır.³⁴ Ulusal tarihin ulus öncesi dönemlere de böyle tahakküm kurması günümüzde aşılması zor bir tarih yazımı problemi olarak karşımızda durmakta.

Bir diğer önemli metodolojik problem ise sosyal bilimlerin metot ve kavramsallaştırmaları aracılığı ile tarih anlatılarının Avrupa-merkezli bir anlayışa kaymasıdır. Mesele bu çerçevede

modernitenin tarihsel gelişimi ve kökleri konusu, Avrupa'yı bir öncül olarak merkeze alır ve burası diğer bölgeleri besleyen bir kaynak olarak odak noktasını oluşturur. Nitekim bunlara karşı oluşan global tarih formu bu revizyonist tarafla dahili ve köktenci tarzda düşünceye karşı gelirken oldukça da polemikçi bir yapıya sahiptir.³⁵ Yani global tarih çalışmaları, Batı tarihinin merkeze yerleştirilmesine ve Batı kültürel standartlarının diğer halklarından daha üstün olduğu düşüncesine meydan okuma olarak düşünülür. Samuel Moyn ve Andrew Sartori'nin, epeyce ilgi gören *Global Intellectual History* [Global Entelektüel Tarih] başlıklı çalışmalarında bir bölge merkezli düşünmenin ötesinde kavramlar topografyası oluşturma çabaları ve hatta global olarak çok önemsiz gibi görünen ama bağlamları itibarıyla algılandıkları bölgelerde çokça etki bırakan fenomenlere bakmaları buna birer örnek olabilir.³⁶ Kitapta fikirlere bakarken bir tür uzamsal

²⁷ S. F. Fishkin, "Crossroads of Cultures: The Transnational Turn in American Studies- Presidential Address to the American Studies Association, November 12, 2004" *American Quarterly* 57, 1 (2005): 17-57. *Project MUSE*. Web. 21 May. 2016. <<https://muse.jhu.edu/>>.

²⁸ S. Conrad, *What is Global History?* (Princeton: Princeton University Press, 2016), 1, 5.

²⁹ Conrad, 3.

³⁰ Mesela McNeill, Fukuyama, Huntington. Hodgson, *World History*, 72-4, 92.

³¹ Conrad, 4.

³² David Armitage, "The International Turn in Intellectual History," *Rethinking Modern European Intellectual History* içinde, der. Darrin M. McMahon ve Samuel Moyn, (Oxford: Oxford University Press, 2013), 213-14; ve Conrad, 4.

³³ Cheng, 137.

³⁴ Ö. Bektaş Öztaşkın ve İ. Üngör, "Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Eski Çağ Tarihi Konusu ve Bilincinin Bilimsel İçerik Bakımından Değerlendirilmesi," *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 4, 3 (2013): 1-26; Y. Keskin, "Türkiye'de 1970'li Yıllardan Günümüze Kadar Yayınlanmış İlkokul, Ortaokul ve İlköğretim Okulu Programlarında Yer Alan Tarih Dersi Konularının Dönemlere Göre İncelenmesi," *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi* 4, 2 (2012): 442-461; A. Taşkın, "Türk Tarih Tezi Döneminden Yapılandırmacı Yaklaşımına "İlkokul 4. Sınıf Tarih/Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Antikite Anadolu Uygarlıkları," *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi* 3, 1 (2017): 51-74.

³⁵ Conrad 4-5.

³⁶ Samuel Moyn ve Andrew Sartori (der.), *Global Intellectual History Beyond Hegel and Marx. Global Intellectual History* (New York: Columbia University, 2013).

yeniden uyumlama [*spacial reorientation*] yapılmaktadır.³⁷ Şimdi biraz da bu global tarih yapma imkanlarına eğilmek gerekir.

Dijital alanın ve internetin global haberleşme ağları artık yeni tarihçiliğin eski tarihçilerin kapsama alanlarından çok daha geniş bir imkan sunmaktadır. Yani oturduğumuz yerden araştırma makale ve kitaplarına ulaşmanın kolaylığını hepimiz benimsedik. Olanaklar bununla da sınırlı değil. Artık birinci el tarih kaynakları da ulaşılabilir olmaya başladı. 1990'larda başlayan ve 2000'lerde hızla gelişen "dijital dönüş" diyebileceğimiz akım sayesinde arşiv ve kütüphanelerin arama motorlarında konu başlıkları ile arama yapılabilir; kaynakların dijitalleştirilmesiyle uzak mesafelerden kaynakların yeri tespit edilebiliyor, giderek artan sayıda belgelerin taranıp veri tabanlarında sunulması ile kaynaklara ulaşılabilir. Bazen neyin nerede bulunabileceğini bilmemize gerek kalmadan akıllıca yapılan bir internet araştırması ile birçok arşiv kaydına ulaşmamız mümkün oluyor. Dijital insani bilimler [*Digital Humanities*] alanında araştırmalar ve çalışma programları hızla gelişiyor.³⁸ Her ne kadar bu alanda şimdilik en çok Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri hizmet sunsa da birçok farklı bölgede de dijital çalışmalar hızla yürütülmektedir. Mesela Afrika ülkelerinde özellikle de sömürgecilik süreciyle bağlantılı dijital arşivler genişlemekte, Kırım-Ukrayna kadastro kayıtlarını dijitalleştirme çalışmaları sürmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Süleymaniye Arşivi'nin de dijital formata aktarılma çabaları hızla devam etmektedir. İronik biçimde bu hizmetler eski araştırma yöntemlerine göre bazen daha pahalı olabiliyor. *Eighteenth Century Collections Online (ECCO)* gibi dijitalleştirilmiş bazı veri tabanları için bireysel veya kurumsal üyelikler gerekebiliyor ya da arşiv ve kütüphaneler belli bir ücret karşılığında dijital kaynakları gönderebiliyor.

İletişim ağları yer yer kesintiye uğrasa da -bazı küçük bölge ve toplumları teknoloji düzeyleri, ilgi ve eğitim seviyeleri açısından hâlâ kapsamıyor- uzaklıkların azaldığı ve iletişimin yaygınlaştığı bir dönemde yaşıyoruz. İnternet doğru kullanıldığında sadece kaynaklara ulaşmamıza değil yapılacak çalışmanın bağlamı ve bağlantıları üzerine de oldukça geniş bir fikir verebilir. Henüz her alan için geçerli olmasa da sonuç olarak internet aracılığıyla kısa zamanda hiç umulmadık veya düşünülmeyen yerlerde bağlantılar kurulabilir. Bunun sayesinde fikirlerin hareketliliği ulusötesi ağlar, halkaların uzamsal ve zamansal olarak kazandıkları anlamlar üzerine düşünmemize imkan sağlayacaktır. Teknoloji global bir araş-

tırmayı nispeten daha olanaklı kılıyor. Ancak "bu teknolojiyi kullanarak böyle bir global bağlam oluşturmak gerekir mi?" diye sorulabilir.

Elbette tüm birinci el kaynaklara dijital veri tabanlarından, kütüphane ve arşivler aracılığıyla erişilse bile (ki çok mümkün değil hâlâ) araştırmanın diğer katmanlarındaki zorluklar bir problem olmaktan çıkmıyor. Kaynak dilleri ve anlamanın derinliği açısından metodolojik zorluklar diğer tüm alanlarda olduğu gibi entelektüel tarih karşılaştırmalarında da çalışmaları zorluyor. Bunun haricinde bir de farklı bölgelerdeki kaynakların çeşitliliği ve hatta yazılı kaynak konusunda bölgeler arası orantısız farklılıklar çıkabiliyor. Bu da tarihçileri karşılaştırmalı ve bütüncül çalışmalarında çok daha zorlu bir sürece sokuyor. Yine Akdeniz'den örnek verecek olursak bölgede kaynaklara erişim devletlere, kurumlara arşivlerin organizasyonlarına bağlı olarak değişirken kaynaklarla ilgili dil engeli varlığını koruyor. Bunların da ötesinde doğu ile güney bölgelerinde ulus-devletleşmenin geç olması nedeniyle titizlikle çalışılmış tarih çalışmalarına rastlamak bile zor olabiliyor. Sonuç olarak üzerinde çok az çalışılmış bölgeler, bilinen diğer sistemlerin bir uzantısıymış gibi kabul görüyorlar ya da hiç değinilmiyorlar.³⁹

Peki, buradan bir birlik, aynılık veya farklılık anlatısına mı odaklanmalı? Bütün bölgeyi tek bir anlatının içinde karşılaştırmış gibi yaparak anlatmak gerekiyor mu? Bunun cevabı elbette hayır. Buradaki yaklaşım bölgeler arasındaki farklılıkları aynılaştırmak, aynı torba anlatıya sokmak ya da birbirleriyle uzlaşmaz farklılıklar çizmek yerine birbiri arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak olmalıdır. Global kavramının içeriğinin Horden ve Purcell'in yukarıda bahsedilen yaklaşımlarında ifade ettikleri gibi, farklı topografyaların ancak birbirlerini besleyebildikleri sürece devam edebileceğini düşünerek araştırma temelini çeşitliliklerin iletişimi üzerine kurmak gerekir. Diğer taraftan da araştırmayı sadece bir bölge içinde tutarken bile bu çeşitliliklerin bölgeler arası nasıl aktarıldığı ve ifade bulduğunu araştırmanın merkezî sorunsallarından biri yapmak çalışmanın yüzünü global ilişkilere dönük kılacaktır. Bu global ilişkiler, tarih resmindeki bütünlük ancak farklı bölgelerden tarihçilerin işbirlikleri ve birbirleriyle iletişimleri aracılığıyla ortaya çıkabilir. Buradan da anlaşılacağı üzere amaç, global bir köy kurmak değil, global ağları göz ardı etmeden yereli anlamaktır.

II. Entelektüel Tarih

İnsanlar tarih boyunca ticari, diplomatik ve keşif gezileriyle ya da savaş ve zorunlu göçlerle yollara düşmüştür. Bu yolculuklarda onlar bazen arada kalmış ama aynı zamanda da hep kültürlerin aracı olmuşlardır. Bilgi birikimlerini bazen bilinçsizce bazen de bilerek, yazarak ve matbaa aracılığıyla taşıyarak "global

³⁷ Moyn ve Sartori (der.), 254.

³⁸ Bu konuda en önde gelen isimler Kanada'da Victoria Üniversitesi ve McGill Üniversitesi; ABD'de UCLA ve Stanford Üniversiteleri Dijital İnsani Bilimler programları. Stanford Üniversitesi S. Schreibman, R. Siemens, ve J. Unsworth (der.), *A Companion to Digital Humanities* (Oxford: Blackwell Publishing, 2004), 523-42; M. Kirschenbaum "What is Digital Humanities and What's It Doing in English Departments?" Matthew K. Gold (der) *Debates in the Digital Humanities* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2012), 3-11. İlk basımı *Association of Departments of English Bulletin* 150 (2010): 55-61. Tekrar basımı *Defining Digital Humanities: A Reader*, M. Terras, J. Nyhan ve E. Vanhoutte (der.) (London: Ashgate, 2013). A. L. French, "Make '10' Louder; or, The Amplification of Scholarly Communication." *Amandafrench.net* (30 Dec. 2009). P. Svensson, "Humanities Computing as Digital Humanities," *Digital Humanities Quarterly* 3, 3 (2009): sayfa yok. (2 Ağu. 2010).

³⁹ Çaykent ve Zavagno (der.), *Islands*, 6-7. Kaynak sorunları üzerine bkz. N. Vatin, *L'Ordre De Saint-Jean-De Jerusalem, L'Empire Ottoman et la Méditerranée Orientale Entre Les Deux Sièges De Rhodes (1480-1522)* (Paris: Peeters, 1994).

kolektif hafızaya ve akla” katkıda bulunmuşlardır.⁴⁰ İşte global tarihin etkinliği bu değiş-tokuşun ne kadarını yakalayabildiğimizin açıklanmasında yatıyor. Özellikle göç, ticaret, sömürgecilik, düşün dünyası ve bunların içinde yer aldığı kurumlar gibi değiş-tokuşun yoğun olduğu alanlarda kavramayı kolaylaştıran global tarih, uzun zamandır tarih yazımına hakim olan kompartımanlaşmaları ortadan kaldırmaya çalışıyor. Böyle kompartımanlara ayrılmış bir tarih anlayışı aslen tarihsel gerçekliği bölerek, paralellikleri ve iç içe geçmiş ilişkileri görmezden gelerek bölgeleri izole ediyor.⁴¹ Bu tür bir yaklaşım oldukça akışkan olan bundan sonra tartışacağımız entelektüel faaliyetlerin de eksik kaydedildiği bir tarih ortaya çıkarır.

Global tarih tartışmalarının global entelektüel tarih çalışmalarına katkıda bulunduğu söylenebilir. Bu sebeple biraz daha geçmişe gidip bu tarih alanının ortaya çıkışını kısaca izlemek faydalı olacaktır. Ortaya çıkışını bazıları Fransis Bacon’dan bazıları ise Voltaire’den başlatır. Bu çerçevede felsefe tarihi ve düşünce tarihi ile akrabalığı olmakla birlikte bu alanlardan önemli ölçüde ayrılmaktadır. İlk olarak bu alanın daha çok tarihçiler tarafından kapsandığı söylenebilir. Örneğin felsefe tarihinden farklı olarak düşünce ve akımları soyut bir fenomen veya önerme gibi ele almaz; onu yaratan insan, kültür, zaman ve mekân ile birlikte çalışılması gerektirdiğini vurgular. Düşüncenin nasıl ortaya çıktığı, ne için ve nasıl kullanıldığı, nasıl yaygınlaştığı ve nasıl diğer alanlarla etkileşime girdiği önemli olduğu gibi bunu dağılım ağları ve kurumlarıyla birlikte çalışır.⁴² Bu alanın en önemli dergilerinden *Modern Intellectual History*’de [Modern Entelektüel Tarih] verilen tarih çerçevesinin genel başlıklar altında aslında pek de detaylandırılmadığı görülür: “siyaset düşüncesi ve kültür, felsefe, din, edebiyat ve edebiyat eleştirisi, sosyal ve tabi bilimler, görsel sanatlar ve estetik teorisi, müzik ve kitabın tarihi.”⁴³ Peki, bu entelektüel tarih nedir?

Entelektüel Tarih, kendisinden önce ortaya çıkmış Düşünce Tarihi içinde Avrupa tarih yazımında kavramsallaşmaya ve şekillenmeye başladı. Kavramın gelişmesinde öne çıkan iki isim olan Avrupa’da Friedrich Meinecke ve Amerika’da Arthur Lovejoy aynı dönemlerde “düşünce tarihi” kavramını kullanmaya başladılar. Almanya’da 1945 sonrası ileri yaşına rağmen Batı Almanya tarihçiliğinin devamını ve yeniden inşasını sağlayan Meinecke 1936’da yayınladığı *Die Entstehung des Historismus* [Tarihçiliğin Ortaya Çıkışı] kitabıyla yerleşen *Geistesgeschichte* [Düşünce Tarihi] kavramını kullanıma sundu.⁴⁴ Lovejoy ilk “Düşünce Tarihi”

öğrenci kulübü olarak kurduğu oluşumu 1940’da *Journal of History of Ideas*’ı [Düşünce Tarihi Dergisi] yayınlamaya başlayarak geliştirdi. Ona göre düşünce tarihi felsefe tarihiyle aynı materyalleri kullansa da sınırları ondan daha geniş bir araştırma alanıydı. Bu alanı analitik kimya metaforunu kullanarak açıkladı: “Mesela felsefi doktrinler ile uğraşırken kendi çıkarı uğruna bunun bireysel sistemlerine sıkıca bağlanarak onu birim-düşünce diyebileceğimiz yapı elemanlarına ayırıştırır.”⁴⁵ Dolayısıyla bu temel ünite, birim-fikir ya da münferit kavram diyebileceğimiz araştırma öğesinden oluşur. Bu birim-düşünceler zaman içinde başka fikir ve yapılarla birleşerek ortaya yeni örüntüler çıkarır, yani Lovejoy her felsefe doktrininin “karmaşık ve heterojen bir küme” olduğunu belirtir. Düşünce tarihçilerine de bu kümeyi ayırıştırıp birim-düşünceleri bulmak, tarihsel olarak ortaya çıkışlarını takip edip yeni şekillere bürünmelerini belirlemek kalır.⁴⁶ Lovejoy, alanda yayınladığı ilk çalışmalardan biri olan *The Great Chain of Being* [Büyük Varlık Zinciri] kitabında “varlık zinciri” kavramını geç antikiteden alarak 18. yüzyıla kadar getirmektedir. Bu çerçevede varlık zinciri köken olarak Platon ve Aristo’ya uzanır, daha sonra Yeni-Platoncular aracılığıyla Ortaçağ’da dönüşerek dinî metinlerde; metafizik, etik, estetik, astronomi ve biyoloji teorilerinde kullanılır ve son olarak da kavramın 19. yüzyılda edebi metinlerde hayal gücü ve duygu tasvirleri üzerindeki etkisini araştırır. Bununla Lovejoy, kavramın zamansal yolculuğunu, anlam ve kullanım alanlarındaki farklılaşmaları ortaya koyar.⁴⁷

Bu birim-fikir anlayışının sosyolojik ve kültürel yaklaşımlarının dozu arttıkça eleştirilere maruz kalır. Bunların en önemlilerinden biri Quintin Skinner’in eleştirisi olup, bu yaklaşımın düşünceleri “şeyleştirme ya da cisimleştirme” olduğunu söyler. Oysa ona göre aslında düşünce, içinde bulunduğu kültür ve dil ön plana alınarak incelenmelidir.⁴⁸ Daha sonra bu da başka eleştirilere yol açsa da Lovejoy’un açtığı yoldan René Wellek, Leo Spitzer, Isaiah Berlin, Michel Foucault, Christopher Hill ve J. G. A. Pocock gibi birçok Avrupa ve Amerikan tarihçisi ve düşünürleri ilerleyecektir.

Düşünce tarihine yöneltilen bu eleştiriler genellikle bu tarz araştırmaların, dar anlamda tarihsel bağlamı fazla kapsamadan yapılması üzerine yoğunlaşmaktaydı. Entelektüel tarih kendisinden önce gelen düşünce tarihlerinden çok daha fazla tarihsel bağlam arayışı içine girer. Düşüncenin sosyo-kültürel bağlantıları üzerine odaklanarak bu yönelimi değiştirmiştir. Dolayısıyla fikirlerin tarihsel şartlara bağlılığı ve Peter Gordon’un savunusunda ilettiği üzere “daha geniş bağlamlardan bakarak -bunlar sosyal hareketler, kurumsal değişiklikler, entelektüel biyografi (bireysel ya da kolektif) ya da daha geniş kültürel veya lengüistik temayüller (şimdi söylem diyoruz)”-

⁴⁰ S. Schaffer, L. Roberts, K. Raj, ve J. Delbourgo (der.), *The Brokered World: Go-Betweens and Global Intelligence, 1780-1820* (Sagamore Beach, MA: Science History Publications, 2009); D. R. Kelley, J. Levine, A. Megill, J. B. Schneewind, ve U. J. Schneider, “Intellectual History in a Global Age,” *Journal of the History of Ideas* 66 (2005): 143-200.

⁴¹ Conrad, 5.

⁴² A. Grafton, “The history of ideas: Precept and practice, 1950-2000 and beyond.” *Journal of the History of Ideas* 67, 1 (2006): 1-32.

⁴³ Bkz *Modern Intellectual History (MIH)* web sayfası.

⁴⁴ J. B. Knudsen, “Friedrich Meinecke,” Hartmut Lehmann and James Van Horn Melton (der.), *Paths of Continuity: Central European Historiography From the 1930s to the 1950s* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 49-72.

⁴⁵ A. Lovejoy, *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1936), 3.

⁴⁶ Lovejoy, 3-24.

⁴⁷ Lovejoy, Blm. 4-10.

⁴⁸ Q. Skinner, “Meaning and Understanding in the History of Ideas,” *History and Ideas* 8, 1 (1969): 3-53.